

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІСОТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
Навчально-науковий інститут суспільних наук, адміністрування та права

Кафедра екології

УДК 911.2:502.7(477.82)

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

магістра

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему:

Природно-заповідний фонд Закарпатської області в системі екологічної мережі України

Виконав: ст. групи ЕКм-61
напряму підготовки (спеціальності)

101 – Екологія

(шифр і назва напряму підготовки, спеціальності)

Марушинець Василь Віталієвич

(прізвище та ініціали)

Керівники: ст.викл. Мельничук С. П.

доц. Чернявський М.В.

Рецензент: доцент, к.с.-г.н. Шукель І. В.

(прізвище та ініціали)

Ідентичність – 93 %

м. Львів – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІСОТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ

Навчально-науковий інститут суспільних наук, адміністрування та права

Кафедра: екології

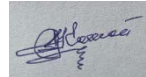
Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр

Напрямок: 10 – природничі науки

Спеціальність: 101 - екологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри екології



д.с.-г.н., проф. Копій Л.І.

" ____ " _____ 2025 року

ЗАВДАННЯ
НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ
Марушинцю Василю Віталієвичу

1. Тема роботи: **Природно-заповідний фонд Закарпатської області в системі екологічної мережі України**

керівник проекту Мельничук Світлана Петрівна, старший викладач Чернявський М.В., доцент

затверджені наказом університету від “ 15 ” 12 2025 року № С-970 .

2. Термін подання студентом роботи “ 03 ” 12 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: Програма перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2016-2025 рр.; Довідкова та спеціальна література; Матеріали польових досліджень.

4. Зміст пояснювальної записки (розділи, які потрібно розробити)

1. Природно-кліматичні умови

2. Літературний огляд

3. Програма і методика досліджень

4. Природо-заповідний фонд Закарпатської області в системі екологічної мережі України


5. Висновки та рекомендації

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
схеми, рисунки, графіки, діаграми за темою та об'єктом дослідження,
презентація у PowerPoint

6. Дата видачі завдання: «15» «09» 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Номер	Назва етапів дипломної роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1	Аналіз літературних джерел	вересень 2025 р.	виконано
2	Підбір методики та об'єктів досліджень	вересень 2025 р.	виконано
3	Закладання пробних площ і проведення польових досліджень	жовтень 2025 р.	виконано
4	Оцінка стану лісових насаджень досліджуваних об'єктів та рекреаційний вплив на них	жовтень-листопад 2025 р.	виконано
5	Камеральна обробка польових матеріалів	листопад 2025 р.	виконано
6	Написання пояснювальної записки і оформлення графічних креслень	грудень 2025 р.	виконано



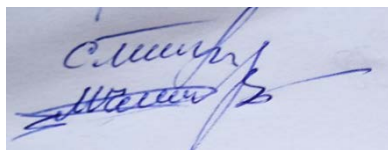
Студент

(підпис)

Марушинець В.В.

(прізвище та ініціали)

Керівники роботи



(підпис)

**Мельничук С.П.,
Чернявський М. В.**

(прізвище та ініціали)

УДК 911.2:502.7(477.82)

Марушинець В.В. Природно-заповідний фонд Закарпатської області в системі екологічної мережі України. Кваліфікаційна робота магістра: 101 Екологія/ Василь Віталієвич Марушинець; на-ук. кер.: Мельничук Світлана Петрівна, Чернявський М.В.; НЛТУ України. – Львів, 2025. - 60 с.

Табл. 6, рис.10 , бібліогр. 42 назв

АНОТАЦІЯ

Дипломна робота складається з вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел, викладена на 60 сторінках , включає 6 таблиць та 10 рисунків. Список літератури налічує 42 джерел.

Розглядається структура природно-заповідного фонду України та Закарпатської області для розбудови національної екологічної мережі, оскільки визначають перспективи збереження і охорони біорізноманіття та його сталого раціонального використання залежно від площі об'єктів та їх територіального розподілу. Проаналізована репрезентативність заповідних територій. Визначені перспективи збереження флористичного різноманіття в регіони. Отримані результати дослідження мають практичне значення для покращення управлінням природно-заповідним фондом Закарпатської області, сприяючи сталому розвитку регіону та збереженню його природної спадщини.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, біо- та ландшафтне різноманіття, рослинні формації, червоний список, екомережа.

UDC 911.2:502.7(477.82)

Marushynets V. V. Nature Reserve Fund of the Transcarpathian Region in the System of the Ecological Network of Ukraine. Master's thesis: 101 Ecology/ Vasyl Vitalievich Marushynets; on-study supervisor: Melnychuk Svitlana Petrivna, Mykola Vasylyvych Chernyavsky; NLTU of Ukraine. – Lviv, 2025. - 60 p.

Table 6, Fig. 10, bibliography of 42 titles

SUMMARY

Thesis consists of an introduction, 4 chapters, conclusions, list of sources.

Structure of natural-protected fund depending on object area and their territorially distribution in Transcarpathian region has been considered. Representability of reserved territories by plant formations and altitude zones has been analyzed. Perspective of conservation ma floristic diversity in epy region has been shown.

Keywords: natural-protected fund, biological and landscape diversity, plant formations, Red list, Ecological Network.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНИХ УМОВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	9
1.1 Загальна характеристика Закарпатської області.....	9
2.2 Природно-ресурсний потенціал.....	10
РОЗДІЛ 2.ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД.....	16
2.1 Історія створення та розвитку ПЗФ України.....	16
2.2 Основні функції об'єктів природно-заповідного фонду.....	17
2.3 Екологічна мережа України - шлях до відтворення екологічної стабільності.....	18
2.4 Нормативно-правові засоби формування екомережі	19
РОЗДІЛ 3.ПРОГРАМА ТА МЕТОДИКА РОБІТ.....	23
3.1 Мета роботи.....	23
3.2 Програма робіт.....	23
3.3 Методика робіт.....	24
РОЗДІЛ 4.СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА.....	25
4.1 Структура державного природно-заповідний фонду України.....	25
4.2 Природно-заповідний фонд Закарпатської області.....	28
4.3 Характеристика об'єктів різних категорій заповідності ПЗФ Закарпаття.....	32
4.4 Сучасний стан природно-заповідного фонду Закарпаття в системі національної екологічної мережі.....	39
4.5. Рекомендації щодо розвитку та покращення стану природно заповідного фонду Закарпатської області.....	50
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	57

ВСТУП

Розвиток наукових та організаційних засад природно-заповідної справи в Україні значною мірою зумовлюється денатуралізацією природних екологічних систем, яка дедалі посилюється у різних масштабах. У зв'язку з цим особливого значення набуває збереження унікальних та типових екологічних систем, всього різноманіття генетичних ресурсів біосфери.

Основні проблеми розвитку заповідної справи в області, як і в Україні загалом, пов'язані перш за все із недосконалістю системи управління у цій сфері, низьким рівнем бюджетного фінансування, матеріально-технічного забезпечення, недостатнім розвитком спеціальних наукових досліджень, слабкою правовою відповідальністю за порушення режиму природно-заповідних територій та об'єктів. За сучасних умов переходу на переважно ринкові відносини господарювання, зміни форм власності на землю становище ще більше ускладнюється.

Організаційно-правові основи створення екологічної мережі визначено Законом України “Про природно-заповідний фонд України” (1992р), Законом України “Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки.), Указом Президента України від 23.05.2005р. №838/2005 “Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні” та ін. [1-5].

Актуальність роботи. Дослідження організаційно-правових засад, наукового обґрунтування та правової бази державного управління при створенні територій природно - заповідного фонду України, розбудови національної екологічної мережі України на основі територій природно-заповідного фонду Закарпаття є актуальними, оскільки визначають перспективи збереження і охорони біорізноманіття та його сталого раціонального використання [14].

Метою роботи є аналіз існуючого стану природно- заповідного фонду Закарпатської області в системі екологічної мережі України.

Об'єкти дослідження: території і об'єкти природно-заповідного фонду України та Закарпаття.

Предмет дослідження: стан, структура, функції та роль екологічної екологічної мережі (НЕМ) України та Закарпатської області.

Методи дослідження: аналіз та синтез літературних та інтернет джерел, статистичний аналіз зібраної інформації, екологічний моніторинг та узагальнення інформації.

Наукова новизна одержаних результатів: аналіз стану НЕМ України та Закарпатської області, комплексний підхід до оцінки стану НЕМ, визначення ключових загроз та оцінка ефективності управління, для створення рекомендацій сталого розвитку природно-заповідного фонду.

Практичне значення одержаних результатів: отримані результати дослідження мають практичне значення для покращення управлінням природно-заповідним фондом Закарпатської області, сприяючи сталому розвитку регіону та збереженню його природної спадщини.

РОЗДІЛ 1

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНИХ УМОВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

1.1 Загальна характеристика Закарпатської області

Закарпатська область розташована на заході України, межує з країнами-членами ЄС – Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією. З півночі і сходу Закарпаття має адміністративні кордони з Львівською та Івано-Франківською областями [20]. Як адміністративно-територіальна одиниця у складі України область була вперше утворена 22 січня 1946 року Указом Президії Верховної Ради СРСР на основі підписаної 29 червня 1945 року угоди між урядами СРСР і Чехословаччини, до складу якої Закарпаття входило до березня 1939 року під назвою Автономна Республіка «Підкарпатська Русь» [8].



Рис.1.1-Адміністративно-територіальний поділ Закарпатської області

За адміністративно-територіальним поділом Закарпатська область включає 13 районів та 11 міст: з них 5 міст обласного значення – Ужгород, Мукачево, Хуст, Берегово і Чоп та 6 міст районного значення – Рахів, Тячів, Виноградів, Іршава, Свалява і Перечин. Серед 19 селищ райцентрами є Міжгір'я, Воловець і Великий Березний, загальна кількість сільських населених пунктів станом на 1 січня 2015 року складає – 579. В області 215 населених пунктів мають статус гірських відповідно до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» [20].

Обласний центр Закарпатської області – місто Ужгород – розташований на заході області поблизу українсько-словацького кордону на відстані від столиці України м. Києва 788 км автомобільними шляхами та 898 км залізницею (через міста Мукачево і Львів).

Закарпатська область є однією з невеликих областей України як за площею, що становить 12,777 тис. км² (2,1 % площі території України), так і за чисельністю населення – 1256,9 тис. осіб станом на 1 січня 2014 року (2,8 % від чисельності населення України. За величинами території і кількості населення Закарпатська область подібна до європейського стандарту адміністративно-територіальної одиниці–регіону[20].

1.2 Природно-ресурсний потенціал

Майже 80 % території області займають гори, серед яких найвища точка України – гора Говерла (2061 м), а решту – Притисянська низовина. Територія області з північного та північно-східного напрямків захищена хребтами Українських Карпат, які тягнуться з північно-західного напрямку з території прикордоння Словаччини і Польщі і переходять у південно-східному напрямку у Мараморський масив, який продовжується Румунськими горами у сусідній країні [21].

Від інших регіонів України Закарпатську область відділяють гірські перевали – Ужоцький, Верецький, Торунський та Яблуницький висотою від 889 до 931 метрів над рівнем моря. Через ці перевали і пролягають основні шляхи

залізничного і автомобільного сполучення, а через Верецький перевал ще й європейський транспортний коридор №5.

Загалом за географічним розташуванням і наявністю кордонів з 4-ма країнами ЄС Закарпатська область займає виключно важливе геостратегічне і геополітичне положення як для України, так і для іншої частини Європи, особливо – для країн Східної, Центральної та Південно-Східної Європи, у т.ч. й тих, що не мають безпосереднього кордону з Україною[11].

Кліматичні ресурси. Перераховані фактори формують помірно-континентальний клімат, створюють цінний природний рекреаційний потенціал, підсилений ще й гірськими лісистими ландшафтами, наявністю сотень джерел мінеральних вод і термальними водами. Територією області протікає 9429 потоків і річок, в основному гірських[20].

Із збільшенням висоти над рівнем моря температура на території знижується на 0,6 - 0,7° на кожних 100 м. Влітку середня температура становить плюс 21°C, взимку–мінус 4°C. Вегетаційний період на низовині триває до 230 днів, у передгір'ях–210–230 днів, у горах–90–210 днів.

Опади зумовлюються циклонами, які переміщуються із заходу на схід або північний схід. Циклони, що надходять із Середземномор'я, супроводжуються значними опадами і сильними вітрами. Сумарна кількість опадів досягає 879 мм/рік. У горах протягом року випадає в середньому 1400 мм опадів, у нижній частині–500–600 мм опадів, що зумовлює достатню зволоженість. Найбільша кількість опадів влітку припадає на червень, коли їх суми змінюються від 80 до 200 мм і більше.

Осінь в Карпатах найсухіша пора року. У вересні кількість опадів в середньому на 20 - 30 мм, а в окремих місцях на 50 мм менша, ніж у серпні. Адекватно до цих змін збільшується кількість твердих і змішаних опадів та кількість днів, коли вони випадають. Велика кількість твердих опадів, зокрема мокрого снігу, що осідає на кронах дерев, при збільшенні швидкості вітру є причиною сніголомів і сніговалів, які завдають значної шкоди здебільшого густим смерековим лісам в передгір'ї і середньогір'ї.

Істотний вплив на функціонування природних екосистем та екологічний комфорт рекреантів має вітровий режим. Він характеризується певною закономірністю, що зумовлена як циркуляцією повітряних мас, так і рельєфом місцевості. Масивність і розташування гірських хребтів, розміри та висотне положення річкових долин на території області по-різному впливають на вітровий режим і зумовлюють його своєрідні риси. У вузьких долинах проявляється гірсько-долинна циркуляція повітряних мас.

Загальна й місцева циркуляції взаємодіють і створюють складний режим напрямів вітру із зміною протягом доби іноді майже на протилежні румби. У гірських масивах спостерігаються також фени. Вони зумовлюють підвищення температури повітря й одночасно зниження відносної вологості за рахунок адіабатичного опускання повітряних мас, конденсації водяної пари на навітряних схилах хребтів, адвекції тепла і вологи. Протягом року найменша середня швидкість вітру (1 – 2 м/с) спостерігається влітку або на початку осені, коли переважають малоактивні процеси. Взимку середня швидкість вітру становить 1 – 3, в горах - до 8 м/с. На території області спостерігається значне число днів із сильним вітром (швидкість понад 15 м/с). Він здебільшого спостерігається на відкритих гірських хребтах і вершинах. У глибоких долинах такої швидкості вітри трапляються зрідка. Тривалість сильних вітрів не перевищує 5 год.

Вітри швидкістю понад 15 м/с небезпечні для лісових фітоценозів, зокрема для смерекових монокультур. Вони є причиною поодиноких і масових буреломів і вітровалів і завдають чималої шкоди лісовому господарству. Вітри великої швидкості викликають також певний дискомфорт у ландшафтах туристично – рекреаційного призначення.

За сукупністю основних характеристик клімату (кількість сонячних днів, середньорічна температура та вологість повітря, сума активних температур, тривалість вегетаційного сезону, наявність тривалого снігового покриву, ступінь континентальності клімату) регіон Закарпаття є одним з найкомфортніших в Україні для багатьох видів відпочинку в будь-який період року та для санаторно-курортного лікування[20,21].

Земельні ресурси. Земельний фонд області становить 1275,3 тис. га, з них 451,3 тис. га (35,4 %) зайняті сільгоспугіддями, з яких 199,7 тис. га – рілля. Більше половини території області займають площі, вкриті лісом (51%). Область малоземельна: на одного мешканця припадає лише 0,36 га сільгоспугідь, в т.ч. 0,16 га ріллі. Майже третина земель області 30,5 % (389,1 тис. га) перебуває в користуванні громадян. У користуванні сільськогосподарських підприємств перебуває 3,5 % (45,2 тис. га) земель, 16,1 % (205,5 тис. га) – землі, не надані у власність та користування, з яких 16,6 % – сільськогосподарські угіддя (34,1 тис. га).

Лісові ресурси та лісове господарство. Закарпатська область за відсотком лісистості займає перше місце в Україні (51%). Запасами деревини, оцінюються майже у 207,5 млн.м³.

Основною лісоутворювальною породою в Закарпатті є бук лісовий 58,1%, а ялина європейська (смерека) займає другу позицію – 32%. Дуб звичайний займає 7,5%, а ялиця біла вкриває 6,2% площі лісів регіону, решта – ясен, явір, в'яз гірський та ін. породи.

Частка природного поновлення в лісах протягом 2006-2016 року зростає від 30,5% до 62%, що є позитивною тенденцією, як в екологічному, так і в економічному плані[34].

Ґрунтовий покрив в цій частині Карпат досить строкатий, що зумовлено різноманітністю материнських порід, складністю рельєфу та характером зволоження. На більшій частині території Карпат ґрунтоутворення відбувається в основному за буроземним типом, важливе місце займає також підзолистий тип ґрунтоутворення, що пов'язано з інтенсивним промиванням.

В Карпатах виявляється вертикальна зональність ґрунтового покриву. Вона неоднакова на південно-західних і північно-східних макросхилах. У Передкарпатті в умовах достатнього зволоження на важких делювіальних суглинках сформувалися дерново-підзолисті поверхнево-оглеєні ґрунти. Вище їх, до 1200-1400 м, поширені бурі гірсько-лісові ґрунти.

На низькогірних хребтах розвинулись бурі лісові ґрунти, які мають потужний профіль з ознаками опідзолення. Вище 1600 м під субальпійськими

луками розвинулись гірсько-лучні, місцями гірсько-торфові ґрунти. На південно-західних передгір'ях в умовах теплого і вологого клімату, глибокого промивання на продуктах вивітрювання вулканічних порід сформувалися родючі буроземно-підзолисті ґрунти.

На Закарпатській низовині в умовах неглибокого залягання ґрунтових вод, достатнього атмосферного зволоження, під первинною лучною рослинністю і вторинними дібровами розвинулись дернові опідзолені ґрунти, а на знижених ділянках - мулисто-болотні та торф'яно-болотні ґрунти, які значною мірою меліоровано.

На продуктах вивітрювання дрібнозернистих пісковиків і глинистих сланців формуються переважно світлобурі і бурі гірсько – лісові слабо– і середньоскелетні ґрунти середньо суглинистого механічного складу.

В зв'язку із значним підняття території над рівнем моря і помітним коливанням відносних висот, спостерігається закономірність і взаємозв'язок в поширенні типів ґрунтів і насаджень від абсолютної висоти. Особливо помітно виявлена дана закономірність на ділянках з максимальними висотами. Так, до висоти 800-850 м над рівнем моря поширені світлобурі і гірсько – лісові ґрунти, а вище бурі гірсько – лісові і гірсько – підзолисті ґрунти. В долинах річок і потоків сформувалися дерново – елювіальні ґрунти.

Вплив висоти над рівнем моря, крутизни схилів і експозиції в значній мірі відбивається і на формуванні типів лісу, особливо по вологості типів лісу і ґрунтів. На північних схилах переважають вологі, а на південних – вологі і свіжі типи. Проте на південних експозиціях свіжі типи розміщені тільки до висот 700 - 750 м, а вище йдуть вологі типи з сирими підтипами.

В зоні гірських лісів переважаючими типами ґрунтів є бурі гірсько-лісові ґрунти різної ступені потужності і щербенистості, які займають 90 % площі гірських лісів. Вони характеризуються бурою окраскою всього профілю аж до материнської породи і невеликої потужності ґрунтового профілю з значними включеннями щебеню[21,11].

Тваринний світ. Багатий і різноманітний тваринний світ території області. Лише фауна хребетних налічує 435 видів. Склад її надзвичайно

строкатий. Ядро фауни становлять види мезофільних західних і середньоєвропейських широколистих лісів - олень благородний, козуля, черепаха болотна, вугор європейський. Дуже поширені представники Середземномор'я (саламандра плямиста, жаба зелена), мешканці хвойних лісів Східної Європи і сибірської тайги (глухар, тетерев).

Зустрічаються елементи степової, пептичної, і альпійської (бурозубка альпійська, полівка снігова, тритон альпійський) фауни. Чимало тут і карпатських ендеміків (білка карпатська, тритон карпатський).

Тепер у Карпатах акліматизуються нові види: ондатра, єнотовидний собака, палія американська, омуль байкальський та ін.

Багато зоогеографів виділяють Українські Карпати в самостійний зоогеографічний Карпатський округ.

Широко представлені всі основні класи тварин: ссавці (мамалофауна), птахи (орнітофауна), плазуни (герпетофауна), земноводні (амфібії), риби (іхтіофауна), комахи (ентомофауна).

Розміщення тварин на території складне і мозаїчне. Більшість карпатських звірів - ведмідь бурий, олень, козуля, свиня дика, рись, білка карпатська, кіт лісовий, горностай, куниця лісова, соні та ін., багато видів амфібій, птахів і риб - мають широкий діапазон поширення. Вони заселяють територію від передгірних рівнин висотою в 200 м до зони субальпійських чагарників висотою 1600 м. Обмежене вертикальне поширення мають землерийки, білозубки, більшість рукокрилих, тхір степовий, видра, норка, ховрахи, хом'як, ондатра. Високо в гори вони не піднімаються. Типових високогірних видів лише два - бурозубка альпійська і полівка снігова, що мешкають на висотах 1650 м [20].

Ландшафти. Сучасних геоморфологічних рис Українські Карпати набули внаслідок неотектонічних рухів та денудаційних процесів, якими створені поверхні вирівнювання, річкові долини, льодовикові, ерозійні, карстові форми рельєфу.

У рельєфі Українських Карпат більшість дослідників виділяє чотири поверхні вирівнювання: полонинську пізньоміоценову-ранньоміоценову (1700-

2000 м), бескидську тортонську (800-1400 м), покутську сарматську (450-730 м), лоївську пліоценову (375-400 м).

Вертикальна морфоструктурна зональність виявляється в наявності реліктів пенеplenу у верхньому гірському ярусі, пологих денудованих схилів у середньому, добре видимих терасових рівнів у нижньому.

У плейстоцені найвищі гірські масиви (Рахівські гори, Чорногора, Полонинський хребет) зазнавали зледеніння. Тут збереглися реліктові гляціальні форми: кари, цирки, озерні улоговини, моренні вали, конуси виносу. Зі зледенінням пов'язані перигляціальні утворення у вигляді кам'яних розсипів на схилах. Значну роль у геоморфологічній будові Українських Карпат відіграють сучасні й давні річкові долини. Давні долини мають значну ширину і поздовжнє простягання. У сучасних долинах виділяють 7-8 цокольних терас, які піднімаються на 200-220 м над урізом води в річках.

Виникнення Карпат зумовлене альпійським горотворенням, яке відбулося наприкінці неогену - на початку антропогену. Становлення гірського рельєфу тривало протягом пізньооліоценового-ранньоміоценового часу, до якого приурочують головну фазу складкоутворення, підняття флішових Карпат, зародження Передкарпатського прогину і Закарпатської западини.

Головну роль у геологічній будові відіграють осадкові флішові товщі крейдового та палеогенового віку, утворені глинистими сланцями, мергелями, пісковиками[20,21].

РОЗДІЛ 2

ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД

Питання охорони життєвого середовища та раціонального його використання, збереження й збагачення природних ресурсів з кожним роком все більше й більше турбує людство. Досвід світу показав, що могутність країни визначається не лише високим рівнем культури і технологій, але і рівнем культури природокористування. Історія нас вчить, що мудрість будь-якого народу проявляється в тому, як зберігаються природні умови, його існування та використовуються ресурси, добробут сучасних і майбутніх поколінь[36].

2.1 Історія створення та розвитку ПЗФ України

Більш як 100 років минуло з часу започаткування активної форми збереження й відтворення незайманих ландшафтів в Україні. На 1 січня 1928 р. у нас було 6 державних заповідників. Загальна площа шести заповідників становила 68 500 га. В 1951 р. функціонувало вже 12 заповідників загальною площею 54 383,4 га. В подальшому стали жертвою політичного вандалізму Асканія-Нова, Прохорівський заповідник, Український парк природи та ін. [7].

З розбудовою незалежної України загострюється увага до заповідної справи, про що свідчать відповідні документи — Закон України «Про природно-заповідний фонд України», Указ Президента України від 10.03.1994 р. «Про резервування з метою наступного заповідання природних територій», а також «Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні» [1].

За короткий проміжок часу природно-заповідний фонд України зріс на 523 об'єкти площею 767 тис. га. При цьому значно урізноманітнилися і основні функції природоохоронних територій: збереження генофонду біоти, відновлення природних ресурсів, регуляція стану природного середовища, використання з рекреаційною та моніторинговою метою. За даними Мінекобезпеки станом на 1 січня 1999 р., до природно-заповідного фонду входили: 15 природних заповідників, 4 біосферних заповідників, 8 національних природних парків, 2292 заказників, 2958 пам'яток природи, 22 ботанічних сади, 11 зоологічних парків, 36 дендрологічних парків та 510 парків-

пам'яток садово-паркового мистецтва, 25 регіональних ландшафтних парків, 741 заповідне урочище. В цілому на той час загальна площа ПЗФ України складала 2274,54 тис. га (3,72 % від загальної площі України). [3]

2.2 Основні функції об'єктів природно-заповідного фонду

Залежно від цільового призначення, природоохоронного статусу, територіальної і ландшафтної структури заповідних об'єктів, С. М. Стойко виділив їх основні функції [23]:

Науково-дослідна функція. Полягає у можливості проведення в заповідних територіях систематичних стаціонарних досліджень, результати яких використовують при науковому обґрунтуванні раціонального природокористування, рекреаційного навантаження тощо.

Екологічна функція. Надання платних екологічних, соціальних і рекреаційних послуг туристам та екскурсантам відіграє важливу роль у формуванні власних фінансових ресурсів установ ПЗФ в умовах ринкових відносин.

Соціальна функція. Властива національним паркам, охоронним ландшафтним районам, паркам-пам'ятникам садово-паркового мистецтва. В умовах існуючих темпів урбанізації перед ними стоїть важливе завдання - забезпечення рекреаційними ресурсами населення міст й індустріально-промислових агломерацій.

Природо-пізнавальна функція. Властива екосистемам як природного, так і культурного походження. Природні екосистеми дають змогу ознайомитись туристам і краєзнавцям з визначними пам'ятками та явищами природи, красивими пейзажами; відвідати екологічно чисті об'єкти; побачити екзотичний тваринний і рослинний світ; відвідати історичні місця і споруди; познайомитись з інтродукованими видами рослин і тварин та їх адаптацією до нових екологічних умов.

Культурно-освітня та дидактична функція. Полягає у сприянні розвитку загальноосвітньої сфери людини, розширенні її природничого і краєзнавчого світогляду, вихованні природоохоронної активності та відповідальності за стан

природи як національного, так і загальнолюдського багатства. Історичний аналіз взаємодії суспільства й біосфери свідчить про значення природних багатств не лише для біологічного виживання людини, але й для її інтелектуального і духовного розвитку.

Ландшафтно-естетична функція. Розуміючи важливе значення навколишньої природи, людина здавна прагнула зберегти не лише корисні для неї природні ресурси, а й естетично вартісні ландшафти. Саме завдяки цьому в Україні у XIX ст. створювалися прекрасні ландшафтні парки (Софіївка, Олександрія, Тростянець тощо), ботанічні сади, бралися під охорону мальовничі скелі, старі дерева й урочища [23].

2.3 Екологічна мережа України - шлях до відтворення екологічної стабільності

Ідею створення Всеєвропейської екологічної мережі (European Ecological Network або EECONET) як системи взаємно поєднаних, цінних з екологічної точки зору природних територій, було запропоновано групою голландських дослідників у 1993 р. на Міжнародній конференції “Охорона природної спадщини Європи через створення Європейської екологічної мережі” (м. Маастріхт, Нідерланди). Вона органічно інтегрується в ідею сталого розвитку та є одним з потужних інструментів її втілення[2].

Загальнодержавна Програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки затверджена Верховною Радою України у 2000 році[2].

Основною метою Програми є збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій. При цьому національна екологічна мережа має відповідати вимогам щодо її функціонування у Всеєвропейській

екологічній мережі та виконувати провідні функції щодо збереження біологічного різноманіття. Крім того, Програма має сприяти збалансованому та невиснажливому використанню біологічних ресурсів у господарській діяльності[2].

Природні ландшафти спостерігаються майже на 40 відсотках території України. У найменш зміненому вигляді вони збереглися на землях, зайнятих лісами, чагарниками, болотами, на відкритих землях. Менше половини, а саме - 44 %, лісів виконують захисні та природоохоронні функції. Програмою передбачається значне збільшення розмірів територій екологічної мережі[2].

Створення екологічної мережі в Закарпатській області передбачає вжиття конкретних заходів у 7 основних напрямках, а саме: розвиток і оптимізація мережі природно-заповідних об'єктів області; збереження біологічного розмаїття видів рослин і тварин Закарпаття, природних екосистем і ландшафтів; вдосконалення ведення лісового господарства Закарпаття; збереження, охорона і ренатуралізація водно-болотних угідь області; охорона малих річок Закарпаття, виконання протиерозійних заходів, залуження земель, винесення в натуру і охорона прибережних смуг, створення на їх базі буферних зон і екологічних коридорів[24,25].

2.4 Нормативно-правові засоби формування екомережі

Терміном національна екомережа (НЕМ) позначають сукупність ділянок відносно недоторканної природи, де тварини і рослини практично позбавлені впливу людини (ядра екомережі), та шляхів, якими ці ділянки сполучаються між собою (екологічні коридори). За матеріалами Всеєвропейської стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, базовими елементами перспективної екомережі слугуватимуть[40,41]:

- ключові території (природні ядра або осередки);
- сполучні території (екологічні коридори);
- буферні території (захисні);
- відновлювані території та території природного розвитку, які у своїй неперервній єдності створюють екомережу.

Отже, НЕМ складається з природних регіонів, природних коридорів та буферних зон (рис.2.1).

Так, наприклад, ядрами екомережі можуть бути два ліси, а коридором – річка, що протікає між ними. Руслом і берегами ріки тварини зможуть пересуватися з однієї ділянки лісу в іншій. Територія екологічної мережі – це свого роду данина, це той мінімум, який ми лишаємо живим істотам Землі, і який обов'язково має бути звільненим від впливу господарської діяльності людини. [40,41]



Рис.2.1- Національна екологічна мережа

До основних завдань законодавства про екомережу відносять[40,41]:

- охорону навколишнього природного середовища;
- регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі;
- задоволення сучасних економічних, соціальних і екологічних інтересів суспільства.

Проектування екомереж обумовлене законами[40,41]:

- Законом «Про Загальнодержавну програму формування екомережі України на 2000-2015 рр.», Київ, 21 вересня 2000 р. №1989-III;

- Законом «Про екологічну мережу», 24 червня 2004 р. №1864-IV Відносини, що виникають у сфері формування, збереження та використання екологічної мережі України регулюються також наступними нормативно-правовими актами:

- Земельним кодексом України;
- Водним кодексом України; Лісовим кодексом України; Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- Законом України «Про охорону земель»; Законом України «Про тваринний світ»; Законом України «Про рослинний світ»; Законом України «Про Червону книгу України»;
- Законом України «Про природно-заповідний фонд»; Законом України «Про Зелену книгу України»; Законом України «Про оцінку впливу на довкілля».

Для вирахування розміру шкоди, завданої природним територіям, представникам флори та фауни, які потенційно можуть бути безпосередньо в межах екологічної мережі України використовують наступні підзаконні нормативно-правові акти: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 541 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд»; Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 року № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу»; Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України та Мінприроди від 19 червня 2017 року № 301/222 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України)» [36-42].

Тому вирахувати завдану шкоду можливо лише на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України екомережі. Інші ж природні території України прирівняні до тих, які не підпадають під більш суворе регулювання, зокрема, щодо питання відшкодування шкоди, завданої природним територіям чи представникам флори і фауни. [40]

РОЗДІЛ 3

ПРОГРАМА ТА МЕТОДИКА РОБІТ

3.1 Мета роботи

Метою дипломної роботи є аналіз існуючого стану природно-заповідного фонду Закарпатської області в системі екологічної мережі України, яка полягає у вивченні та аналізі існуючого стану природно-заповідного фонду України та Закарпатської області, а також у розробці перспективних напрямів його розвитку і використання на засадах сталого розвитку у природокористуванні, а також для створення сприятливого екологічного середовища і збереження цінних природних ландшафтів в межах Закарпатської області.

Основне завдання дипломної роботи полягало у пошуку підходів щодо подальшого оптимального розвитку та функціонування мережі природно-заповідних територій Закарпаття.

3.2 Програма робіт

1. Ознайомлення та вивчення природно-кліматичних умов Закарпатської області.
2. Проведення літературного огляду праць для визначення системних підходів щодо створення і розвитку мережі природно-заповідних територій, в системі екологічної мережі України.
3. Проведення аналізу теперішнього стану природно-заповідного фонду області.
4. Розроблення рекомендацій щодо перспектив розвитку і використання заповідних територій області.

3.3 Методика та методи робіт

Збір матеріалів для дипломної роботи та проведення аналізу здійснювались за апробованою методикою для досліджень та проектування природно-заповідного фонду [26].

Збір документального матеріалу здійснювався у Державному управлінні екології та природних ресурсів у Закарпатській області та у найбільших по значимості і площі природоохоронних організаціях: Карпатському біосферному заповіднику, НПП “Синевир”, “Зачарований край” та ін.

Для вивчення регіональних екологічних проблем, шляхів їх вирішення та ролі у цьому сучасного стану та перспективного розвитку мережі природно-заповідних територій області, були проаналізовані річні звіти держуправління екоресурсів за останні п’ять років.

Репрезентативність природно-заповідного фонду додатково аналізувалась за картографічними та лісовпорядкувальними планами. Для цієї ж мети також використані в області плани перспективного розвитку природно-заповідних територій.

Методи дослідження: аналіз та синтез літературних та інтернет джерел, статистичний аналіз зібраної інформації, екологічний моніторинг та узагальнення інформації.

РОЗДІЛ 4

СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА

4.1 Структура державного природно-заповідного фонду

Відповідно до Закону України “ Про природно-заповідний фонд ” всі об’єкти ПЗФ України є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність[1].

Основними функціями природоохоронних територій є: підтримка чи розширення зони природного існування певних видів; підтримка чи покращення поширення, міграції та/або генетичного обміну певних видів; відновлення якості ареалів існування; захист видів, які знаходяться під загрозою зникнення, уразливих, ключових чи комплексних видів; підтримка чи покращення гідрологічних функцій; підтримка чи покращення екологічної якості; контроль ерозії; захист цінних ландшафтних форм; підтримка біоценозу на територіях, забруднених радіацією; та забезпечення взаємозв’язку з сусідніми транскордонними територіями[1].

За результатами даних обліку територій та об’єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, станом на 01.01.2025 природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8245 території та об’єктів загальною площею 4,318 млн.га в межах території України (фактична площа 3,985млн.га) та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря.

З табл. 4.1 можна проаналізувати динаміку зростання об’єктів ПЗФ України , зокрема, площа національних природних парків збільшилась за роки незалежності України майже у 4 рази . Відношення фактичної площі природно-заповідного фонду до площі держави («показник заповідності») становить 6,6%.

Таблиця 4.1

Охоронні території природно-заповідного фонду України[26].

Категорія територій та об'єктів	Площа земельних угідь					
	млн.га			% до площі країни		
	на 2010р.	на 2020р.	на 2025р.	на 2010р.	на 2015р.	на 2025р.
Національні природні парки	0,0600	0,150	1,020	1,0	1,4	1,84
Природні заповідники	0,0160	0,340	1,033	0,3	0,6	2,00
Біосфери і заповідники	0,0212	0,021	0,030	0,3	0,3	0,50
Регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, зоологічні та дендрологічні парки	0,1427	1,224	2,235	2,4	2,6	4,36
ВСЬОГО	0,2399	1,625	4,318	4,0	5,0	6,60

До складу природно-заповідного фонду України входять (рис. 4.1) як природні (біосферні та природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища) так і штучно створені території та об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Співвідношення територій і об'єктів, включених у природно-заповідний фонд України, показано на рис. 4.2.

Природні заказники й заповідники, яких в Україні найбільше і які займають найбільшу площу охоронних територій, обмежені як територіально, так і функціонально. Як правило, вони займають невеликі за площею території без наявності буферних зон.

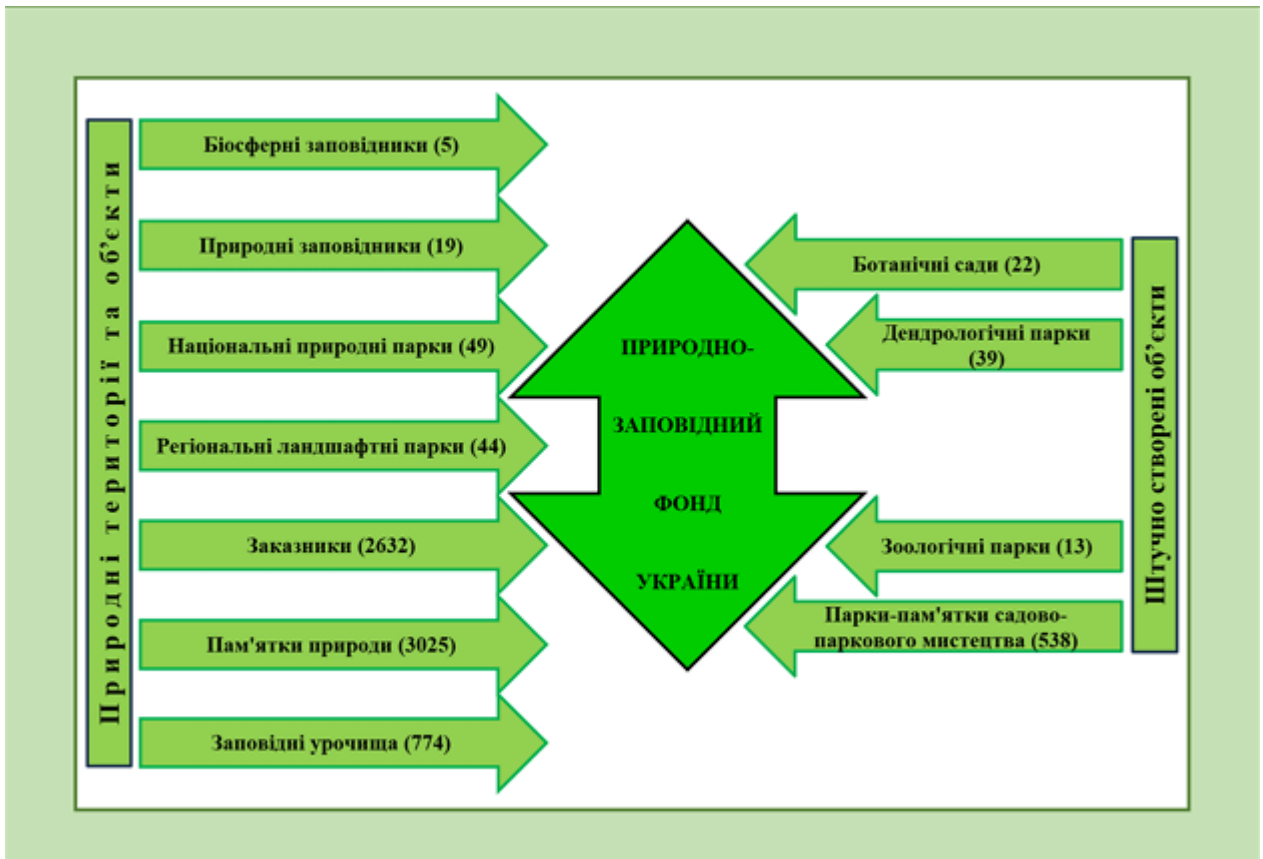


Рис. 4.1 Структура типів територій і об'єктів, включених у природно-заповідний фонд (ПЗФ) України

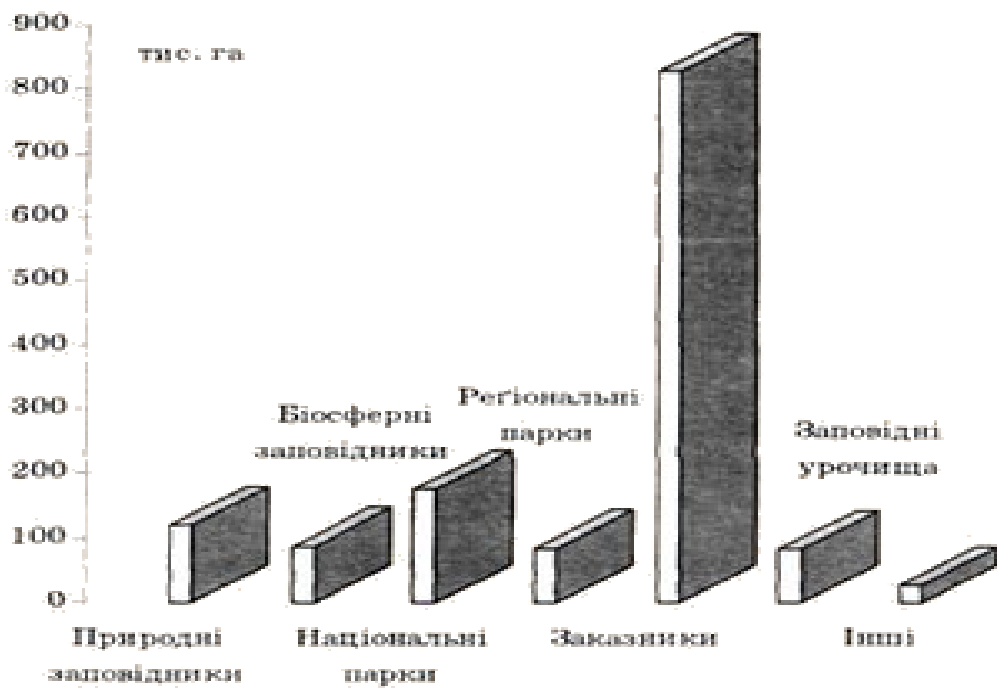


Рис. 4.2 Співвідношення (у тис. га) територій і об'єктів, включених у природно-заповідний фонд України

4.2 Природно-заповідний фонд Закарпатської області

В Закарпатській області взято на облік 468 об'єктів природно-заповідного фонду, загальною площею 178845,0198 га, тобто 14,02% від площі області і є одним із лідерів серед регіонів України.

Перелік природоохоронних структур Закарпатської області наведено в табл. 4.2

Таблиця 4.2

Природоохоронні структури Закарпатської області[28]

Біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні природні парки Закарпаття					
Назва	Дата створення	Площа, га	Район	Територіальна громада	Підстава для створення
Біосферні заповідники					
Карпатський біосферний заповідник	12.11.1968	58035,8	Рахівський, Тячівський, Хустський, Берегівський	Богданська, Ясінянська, Великобичківська, Рахівська, Ужлянська, Нересницька, Драгівська, Хустська, Виноградівська	Указ Президента України № 563/93
Національні природні парки					
Зачарований Край	21.05.2009	6101	Хустський	Іршавська	Указ Президента України № 343
Синевир	05.01.1989	43081,8	Хустський	Драгівська, Колочавська, Синевирська	Постанова РМ УРСР № 7
Ужанський	27.09.1999	46147,3	Ужгородський	Ставненська, Костринська, Великоберезнянська	Указ Президента України № 1230
Регіональні ландшафтні парки					
Притисянський	07.08.2009	10330,7	Берегівський, Мукачівський, Ужгородський	Вилоцька, Виноградівська, Великоберезька, Пийтерфолвівська, Королівська, Великолучківська, Чопська, Стуртівська, Великодобронська	Рішення обласної ради № 908
Сняк	26.05.2011	4631,3	Мукачівський	Чинадіївська	Рішення обласної ради № 229

В табл. 4.3 та рис.4.3. представлено динаміку формування природно-заповідного фонду Закарпатської області за останні десятиліття [8].

Таблиця 4.3

Динаміка формування ПЗФ Закарпатської області з 2000-2023 рік

Рік	Кількість об'єктів ПЗФ	Площа (га)	Типи об'єктів (національні парки, заповідники тощо)
2000	15	25000	Національні парки, заповідники
2010	20	30000	Національні парки, заказники
2020	25	35000	Національні парки, природні резервати
2023	30	40000	Національні парки, заповідники, пам'ятки природи

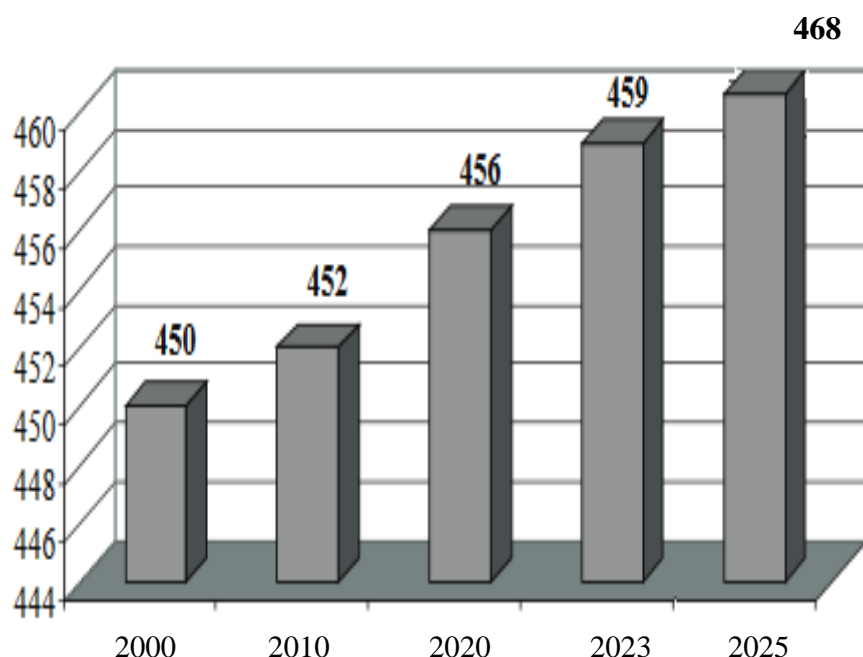


Рис. 4.3 - Динаміка об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення Закарпатської області[18]

У табл. 4.4 наведено наявні в області об'єкти та території природно-заповідного фонду різних (прийнятих в Україні) категорій заповідання та динаміка природно-заповідного фонду Закарпатської області станом на 01.01.2024 року та 01.01. 2025 року. Динаміка розширення площі ПЗФ об'єктів місцевого значення області є позитивною (рис. 4.3).

Таблиця 4.4.

Динаміка природно-заповідного фонду Закарпатської області

Категорії територій та об'єктів ПЗФ	На 01.01.2024 р.		На 01.01.2025 р.	
	Кількість, шт	Площа, га	Кількість, шт	Площа, га
1	2	3	4	5
Природні заповідники	-	-	-	-
Біосферні заповідники	1	66417.4	1	66417.4
Національні природні парки	3	99680.5	3	99680.5
Регіональні ландшафтні парки	2	14961.9558	2	14961.9558
Заказники загальнодержавного значення	19	12368,0 (9218,0*)	19	12368,0 (9218,0*)
Заказники місцевого значення	58	8044,1261 га 45 км (7207,5261*)	57	7825,3261 га 45 км (6988,7261*)
Пам'ятки природи загальнодержавного значення	9	464,0 (192,0*)	9	464,0 (192,0*)
Пам'ятки природи місцевого значення	361	5932,2821 (5847,8521*)	358	5863,1721 (5809,2421*)
Заповідні урочища	12	2848,1 (2546,1*)	13	3066,9 (2764,9*)
Ботанічні сади загальнодержавного значення	1	86.414	1	86.414
Ботанічні сади місцевого значення	-	-	-	-
Дендрологічні парки загальнодержавного значення	-	-	-	-
Дендрологічні парки місцевого значення	2	34.9	2	34.9
Зоологічні парки загальнодержавного значення	-	-	-	-
Зоологічні парки місцевого значення	-	-	-	-
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення	1	38	1	38
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення	35	163.0389	35	161.8389
РАЗОМ	504	211038,7169 (206383,6869*)	502	210968,4069 (206353,8769*)
в тому числі:				
загальнодержавного значення	34	179054,314 (175632,314*)	34	179054,314 (175632,314*)
місцевого значення	470	31984,4029 (30751,3729*)	467	31914,0929 (30721,5629*)
Фактична площа ПЗФ		206383,6869*		206353,8769*
% фактичної площі ПЗФ від площі адмін.-терит. одиниці		16.18		16.18

Примітка: * - фактична площа без дублювання.

Серед них найвищі за ступенем заповідності: Карпатський біосферний заповідник; національні природні парки: “Синевир”, “Ужанський” і “Зачарований край”; регіональні ландшафтні парки: Притисянський і Синяк; 19 заказників загальнодержавного значення та 58 місцевого значення; 9 пам’яток природи загальнодержавного та 361 місцевого значення; Ужгородський ботанічний сад; 2 дендрологічні парки місцевого значення; 1 парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (парк санаторію Карпати) та 35 місцевого значення. Частина з них входить до складу територій інших об’єктів природно-заповідного фонду, саме тому фактичний показник заповідності є нижчим за офіційно зазначений на 0,36 % і становить 15,43%.

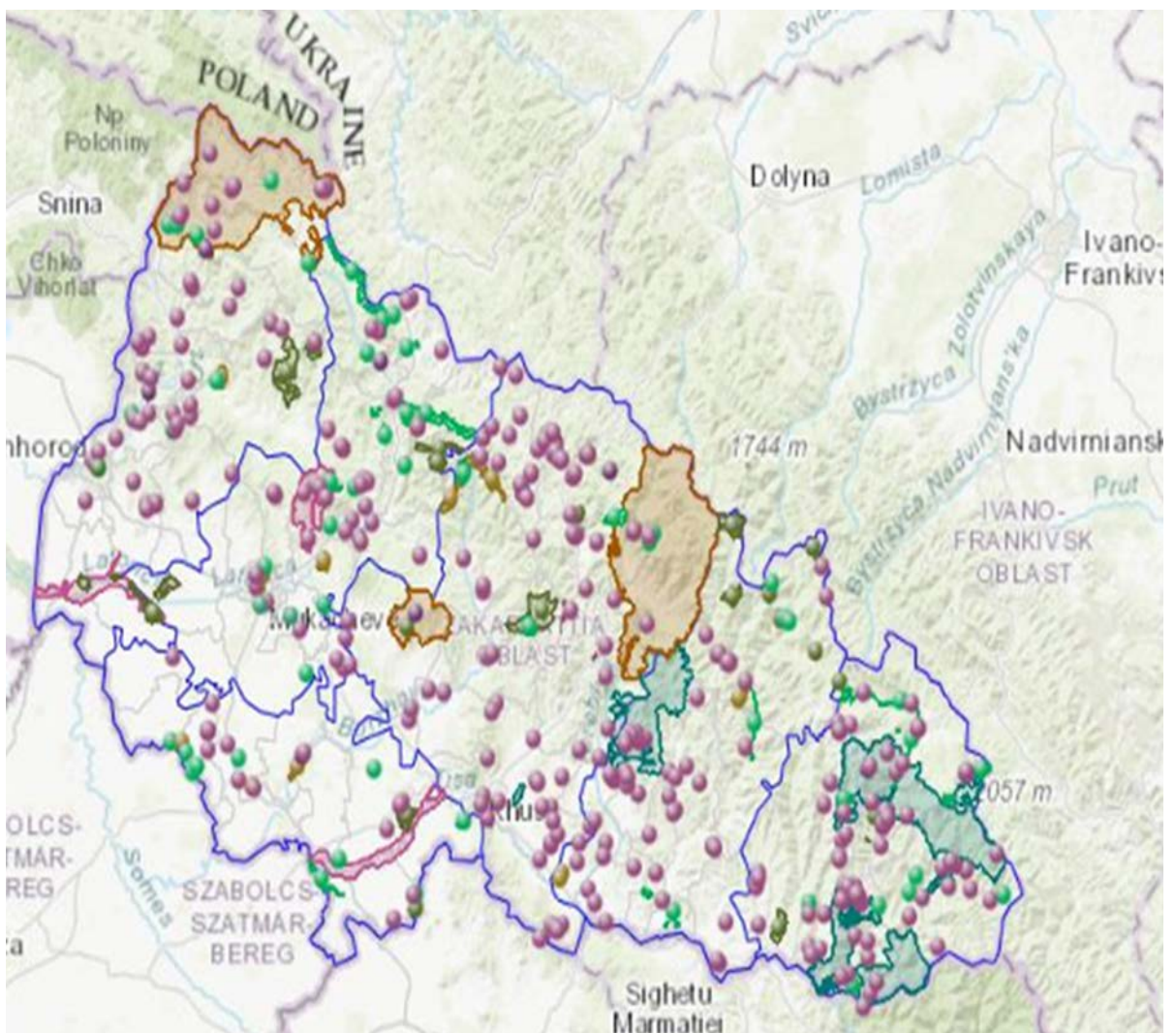


Рис.4.4-Природно-заповідний фонд Закарпаття у розрізі територіальних громад області (2024 р.) [28]

Природно-заповідний фонд Закарпаття у розрізі територіальних громад області станом на кінець 2024 р. (рис.4.4) має найменшу щільність заповідних об'єктів у Міжгірському та Рахівському районах – до 30 на 1 тис. км², найбільша – у Виноградівському, Мукачівському, Іршавському та Свалявському районах – понад 40.

Коефіцієнт заповідності (співвідношення площі заповідних територій до загальної площі) найвищий для Великоберезнянського – 49%, Міжгірського – 36 та Рахівського районів – 23%. Це одні з найвищих показників в Карпатах і в Україні загалом. [17,18].

4.3 Характеристика об'єктів різних категорій заповідності

ПЗФ Закарпаття

Національні природні парки та КБЗ (об'єкти вищої категорії заповідності загальнодержавного значення). На території Закарпатської області це: Карпатський біосферний заповідник, Національний природний парк „Синевир”, Національний природний парк „Ужанський” і Національний природний парк „Зачарована долина”.

Карпатський біосферний заповідник

Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) створений Указом Президента України у 1993 році. Його площа становить 58035,8 га, з них – 39485 га – землі надані в постійне користування. Має вісім відокремлених масивів, що розташовані у межах Рахівського, Тячівського, Хустського та Виноградівського районів. Включений до Світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

У 2007 р. у складі українсько-словацької номінації „Букові праліси Карпат” ввійшов до Переліку об'єктів Всесвітньої природної і культурної спадщини ЮНЕСКО.

В КБЗ охороняються типові природні комплекси високогірного ландшафту Карпат, життєздатні популяції 1111 видів вищих судинних рослин, 1344 види нижчих рослин, 66 видів ссавців, 189 видів птахів, 9 видів плазунів, 13 видів земноводних, 26 видів риб та понад 15 тисяч безхребетних тварин.

Чимало з них занесено до Міжнародного Червоного списку, Європейських червоних списків, Червоної книги України.

Біосферний заповідник репрезентує все природне та ландшафтне різноманіття Українських Карпат – від Закарпатського передгір'я до субальпійського та альпійського поясів.

У межах КБЗ знаходиться:

- найвища вершина України – гора Говерла (2061 м);
- інші найвищі вершини Українських Карпат: Петрос, Бребенескул, Ребра, Гутин-Томнатик, Піп Іван Мараморощський, Близниці;
- знаменита Долина Нарцисів та музей нарцису (м. Хуст);
- найбільші в Європі ділянки букових і буково-ялицево-смерекових пралісів;
- найбільші карстові печери Українських Карпат;
- стела „Географічний центр Європи”, розміщена на правому березі Тиси на околиці с. Ділове;
- музей екології гір та історії природокористування в Карпатах (м. Рахів);
- еколого-просвітницький центр (поблизу смт. Ділове);
- інформаційно-туристичний центр „Високогір'я Карпат” та інші об'єкти туристичної інфраструктури;
- є власна відеостудія;
- видається Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати».

Національний природний парк „Зачарований край»

Національний природний парк “Зачарований край” створено рішенням Закарпатської обласної ради від 11.01.2002 р. №337.

Парк є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою, науково-дослідною установою загальнодержавного значення і входить до складу природно-заповідного фонду України, охороняється як національне надбання.

Територія "Зачарованого краю" приурочена до центральної частини Вигорлат-Гутинської Вулканічної гряди передгір'їв Східних Карпат, а саме до хребта Великий Діл, який в адміністративному відношенні розташований у

межах Іршавського району Закарпатської області. Цей масив відділений від інших частин Вулканічної гряди долинами річок Латориця з північного-заходу і Боржава з південного-сходу, де переважають болотні та чагарничково-трав'яносфагнові угруповання. Найбільшою вершиною парку є гора Бужора (висота якої становить 1085 м), дещо нижчими є гори: Берегів, Стіг, Синяк, Стойкаш, Кичера.

На території парку знаходяться унікальні природні об'єкти:

- Оліготрофне сфагнове болото "Чорне багно" - ботаніко-гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення, що є найглибшим торфовим болотом Українських Карпат (глибина майже 7 м), має виражену опуклу поверхню і займає площу 15 гектарів;

- "Зачарована долина" - геологічний заказник місцевого значення площею 150 гектарів, який відзначається своєрідними рідкісними формами скельного рельєфу. Тут у результаті водно-повітряної ерозії виникли оригінальні кам'яні утвори висотою до 100 м. Окремі з них мають назви Стрімчак, Кам'яна Смерека, Кам'яний Верблюк, Руїни Замку, Тронний камінь, тощо;

- Букові праліси – спонтанно сформовані екосистеми, в яких представлені різні вікові групи та фази розвитку деревостану, рештки незайманих господарським впливом природних лісів, площа яких складає 568,3 гектара, з яких 451,5 га зростають у заповідній зоні.

Флора та фауна "Зачарованого краю" характеризується значною біорізноманітністю. Встановлено, що на території парку зростають 165 видів рослин (ліси займають 87,5% всієї території НПП) та мешкає 58 видів тварин, з яких 29 видів рослин і 38 видів тварин занесені до Червоної книги України.

Національний природний парк „Синевир”

Національний природний парк „Синевир” розташований в центрі південного макросхилу Українських Карпат в північно-східній частині Міжгірського району на території середньо-висотних хребтів та груп Приводороздільних Горган.

Його площа становить 40 696 га, у постійному природокористуванні – 32 294 га.

Протяжність території парку з півночі на південь становить 31 км, зі сходу на захід – 20 км.

Перлиною парку є високогірне озеро Синевир, яке справедливо увійшло в число найпривабливіших туристичних пам'яток природи в Україні.

До складу парку входить відоме верхове болото Глуханя.

Також є інші об'єкти, варті уваги:

- мінеральні джерела,
- пам'ятки дерев'яної архітектури,
- Музей лісу і сплаву,
- Музей архітектури і побуту „Старе село”,
- Кам'янецький водоспад.

Флора: загальна кількість видів рослин, що росте на території парку – 914, з них 40 занесено в Червону книгу України.

Фауна: загальна кількість видів рослин – 236, з них 22 види занесено до Червоної книги України. У 2011 р. на території Національного парку створено єдиний в Україні реабілітаційний центр для бурих ведмедів.

Національний природний парк «Ужанський»

Ужанський національний природний парк створений Указом Президента України у 1999 р. на базі регіонального ландшафтного парку “Стужиця”, що діяв з 1974 р. НПП розташований на території Великобerezнянського району на площі 39159,3 га.

Ужанський НПП є природоохоронною науковою установою, яку створено з метою збереження, відтворення та раціонального використання природних ландшафтів у верхів'ї басейну р. Уж, що мають важливе природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне та оздоровче значення.

НПП є членом Європейської федерації природо-заповідних територій „Європарк”. У липні 2007 року увійшов до Всесвітньої природної спадщини „Букові праліси Карпат”.

Парк, як невід'ємна складова першого в світі трилатерального українсько-польсько-словацького біосферного резервату „Східні Карпати”, щороку привертає до себе дедалі більшу увагу багатьох науковців, природолюбів,

туристів не лише з Європи, але й з різних куточків світу своєю природою та історико-культурними надбаннями, а саме:

- карстовими печерами біля села Княгиня,
- місцем падіння у 1866 році найбільшого в Європі Княгинянського метеориту в урочищі Чорні млаки,
- джерелами кришталево цілющої води типу „Нафтуся”, „Нарзан”, „Єсентуки”,
- велетенськими деревами „Дідо-дуб” та Дуб „Чемпіон” у Стужиці – найстарішими та найбільшими дубами в Україні,
- дерев’яними храмами у бойківському та лемківському стилях.

Рослинний покрив Ужанського парку має характерні для Східних Бескидів риси. За результатами досліджень тут відомо понад 1000 видів рослин: 575 судинних рослин, 41 лишайників, 146 мохоподібних, 66 грибів, 165 водоростей. На сьогодні на території парку зареєстровано 80 видів судинних рослин, які занесено до червоного списку Закарпаття, 42 види включені до Червоної книги України. Слід зауважити, що два види судинних рослин, а саме - смілка сумнівна та бузок східно карпатський, занесені до Міжнародного Червоного списку.

На території парку виявлено 354 види тварин (194 види хребетних тварин: 50 видів ссавців, 107 - птахів, 8 - плазунів, 12-земноводних, 16 - риб, 1-круглоротих), з яких 57 занесено до Червоної книги України, а 20 видів – до Європейського червоного списку.

Заповідні урочища Закарпаття.

У мережі природно-заповідних територій України вагому роль відіграють заповідні урочища – лісові ділянки, степові, болотні та інші природні комплекси, виділені з метою їх збереження в природному стані з усією сукупністю компонентів. Однією з основних умов при виділенні площі заповідних урочищ є дотримання природних меж ландшафтів, які беруть під охорону, з метою збереження їх у природному стані.

В табл.4.5 показано площу та місцезнаходження урочищ Закарпаття.

Заповідні урочища Закарпаття

№	Назва урочища	Тип	Площа, га	Місцезнаходження
1.	“Берегівське горбогір’я”	Ботанічне	33,3	Берегівський р-н
2.	“Гора Біганська”	Ботанічне	5,0	Берегівський р-н
3.	“Боржава”	Ботанічне	150,0	Виноградівський р-н
4.	“Деренів”	Ботанічне	300,0	Мукачівський р-н
5.	“Широкий”	Ботанічне	5,0	Мукачівський р-н
6.	“Новачка”	Ботанічне	90,0	Мукачівський р-н
7.	“Дуброви”	Лісове	10,0	Тячівський р-н
8.	“Мочар”	Ботанічне	8,0	Тячівський р-н
9.	“Розтоки”	Лісовий	430,0	Перечинський р-н

Оголошення заповідних урочищ провадиться без вилучення земельних ділянок у їх власників або користувачів. На території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників.

Заповідні урочища на 75% підпорядковуються державним лісовим господарствам, решта - виконкомам селищних рад, а окремі - міжгосподарським лісгоспам. Для більшості з них оформлено екологічні паспорти, в яких вказано дозволений режим природокористування та заходи, спрямовані на їх збереження. Контроль за їх виконанням проводить інженер з охорони природи, а виконавцями є працівники лісової охорони.

Пам'ятки природи Закарпаття.

Згідно Закону України «Про природно-заповідний фонд» пам'ятки природи – окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне та пізнавальне значення. На території пам'яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни їх первісного стану [1].

Стаття 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд» визначає основні види пам'яток природи: комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні, геологічні [1].

Таблиця 4.6

Пам'ятки природи Закарпатської області (на01.01. 2024 р.) [18]

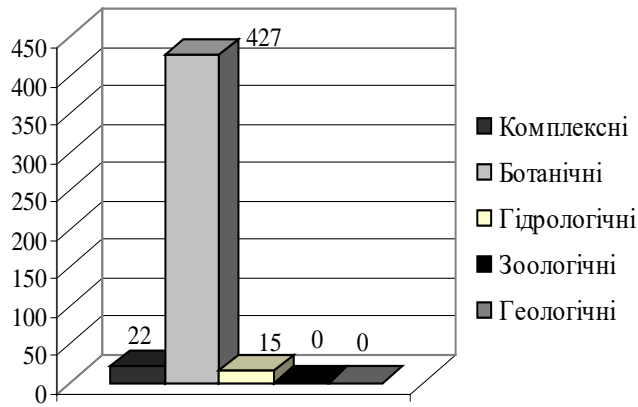
Види пам'яток природи	Пам'ятки природи загальнодержавного значення		Пам'ятки природи місцевого значення	
	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га
Комплексні	1	22	-	-
Ботанічні	7	427	40	87,36
Гідрологічні	1	15	250	216,12
Зоологічні	-	-	1	1
Геологічні	-	-	38	174,2
Разом:	9	464	329	478,68

У Закарпатській області представлені пам'ятки природи усіх категорій (табл. 4.6). В області налічується 338 пам'яток природи на загальній площі у 942,68 га, що становить 73,6% від загальної кількості природоохоронних об'єктів області та 0,3% від загальної площі ПЗФ.

У структурі пам'яток природи області переважають пам'ятки природи місцевого значення. Однак пам'ятки природи загальнодержавного значення мають дещо більше просторове поширення. Дев'ять пам'яток природи загальнодержавного значення розмістились на площі у 464 га, тоді як 329 пам'яток природи місцевого значення займають площу майже 479 га. Серед пам'яток природи загальнодержавного значення – урочище «Довгий потік», «Скелі близниці», урочища «Великий Яворець та Обнога», «Голятин», «Болото Чорне багно», «Гора Високий камінь», «Гора Яворник», урочище «Атак», урочище «Тепла яма».

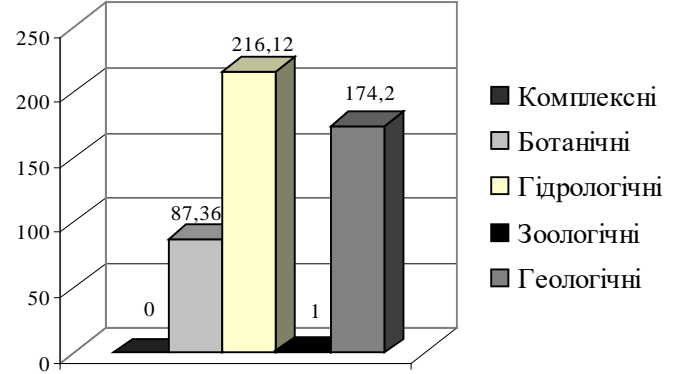
Абсолютна більшість припадає на гідрологічні пам'ятки природи, яких налічується в області 251. Натомість ботанічних пам'яток природи – 46, геологічних – 38, лісових, зоологічних та комплексних – по 1. Найбільшу концентрацію пам'яток природи фіксуємо у трьох районах області: Рахівському (90), Тячівському (51) та Міжгірському (48). Структура пам'яток природи Закарпатської області представлена на рис. 4.5.

Площа, га



а) загальнодержавного значення

Площа, га



б) місцевого значення

Рис. 4.5 - Структура пам'яток природи Закарпатської області, га[18]

Пам'ятки природи можуть стати основою для розробки цілої низки туристичних маршрутів еколого-пізнавального спрямування, до прикладу геотуризму, орнітологічного туризму тощо.

4.4 Сучасний стан природно-заповідного фонду Закарпаття в системі національної екологічної мережі

Зазвичай базовими елементами для формування екологічної мережі будь-якого регіону чи країни є природоохоронні території та об'єкти, сформовані протягом багатьох десятиріч на засадах національного законодавства. Саме в їх межах фахівці проводять найбільш повномасштабні польові інвентаризаційні дослідження на предмет виявлення рідкісних і типових видів фауни і флори, рослинних угруповань тощо.

Перші заповідні об'єкти на території області було організовано ще у 1930-х роках ХХ століття. Сьогодні Закарпаття вирізняється серед інших областей України досить високим показником заповідності, який станом на березень 2024 року становить 16% [8,27,28].

Майже 85% природоохоронних територій області мають загальнодержавне значення. Найбільшу частку у структурі ПЗФ займають національні природні парки: «Ужанський», «Синевир», «Зачарований край» (50%), кластери

Карпатського біосферного заповідника (29%), 56 заказників (10,08%) та регіональні ландшафтні парки: «Притисянський» та «Синяк» (7%).

Слід зазначити, що у XXI ст. розширенню мережі природоохоронних територій області значною мірою посприяла Карпатська конвенція або Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпатських гір [2], підписана у Києві у 2003 році. В Україні Конвенція є чинною з 2006 року. З метою реалізації її цілей у 2007 році розпорядженням Кабінету Міністрів України була схвалена «Стратегія виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат», а у 2008р. Закарпатською обласною державною адміністрацією затверджено «План заходів, спрямованих на реалізацію Стратегії виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат на 2008-2020 роки по Закарпатській області». Заплановані заходи передбачали зокрема збільшення площ окремих об'єктів природно-заповідного фонду в області та створення нових – міжнародного біосферного резервату “Марамороські гори”, процес формування якого на сьогодні ще не завершений, а також регіонального ландшафтного парку “Притисянський”, який функціонує з 2008 року.

У 2017 році було підписано Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат», який передбачає створення пралісових пам'яток природи. Відповідні зміни були внесені у Закон «Про природно заповідний фонд України» [5] та Лісовий, Адміністративний і Кримінальний кодекси, а сам процес створення регламентується затвердженою наказом Мінекології «Методикою визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів і природних лісів» [6].

Ідентифікація пралісових ділянок в області розпочалася ще у 2014 році, але перші 9 пам'яток природи було затверджено лише у 2020 році. На сьогодні існує вже 30 таких об'єктів ПЗФ загальною площею 4327,4 га в межах 8-ми держлісгоспів [8, 27].

Важливо відзначити, що частина об'єктів ПЗФ області має природоохоронні статуси міжнародного рівня: Біосферного резервату ЮНЕСКО, Місць світової спадщини ЮНЕСКО, Рамсарських водно-болотних угідь.

Наявність вищезазначених ініціатив підкреслює цінність ландшафтів Закарпаття не лише на регіональному та національному, але й на глобальному рівні.

До Світової мережі біосферних резерватів, які організуються за спеціальною програмою ЮНЕСКО «Людина і біосфера», відносяться Карпатський біосферний заповідник та Ужанський національний природний парк. Останній є складовою частиною українсько-польсько-словацького біосферного резервату «Східні Карпати».

До Місць світової природної спадщини, які створюють відповідно до Конвенції про охорону світової культурної і природної спадщини [37], відносяться 15 масивів старовікових букових фітоценозів (1 – в Ужанському НПП, 5 – в КБЗ, 4 – у НПП «Синевир», 2 – у НПП «Зачарований край»), які разом утворюють частину транскордонного комплексу «Давні первозданні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи» (2017 р). Загалом букові праліси області становлять близько 30% від загальної площі цього міжнародного об'єкту.

До Рамсарських угідь відносять водно-болотні екосистеми в межах Карпатського біосферного заповідника (3 об'єкти), національних природних парків «Синевир» та «Зачарований край», а також регіонального ландшафтного парку «Притисянський» (0,18% території області). Зазначимо, що Рамсарська конвенція (Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів [36]) закликає Сторони захищати такі угіддя на території Європейського континенту, оскільки вони найчастіше є структурними елементами Всеєвропейської екомережі і сприяють збереженню мігруючих популяцій птахів.

4.4.1. Перші напрацювання щодо формування структурних елементів екологічної мережі Закарпатської області

Перші напрацювання щодо формування структурних елементів екологічної мережі Закарпатської області пов'язані із розробленням у 2005–2007 рр. Схеми екологічної мережі Українських Карпат [40-41].

В історії формування екологічної мережі Закарпатської області можна виділити три етапи[36-41],

- перший з яких характеризується створенням та розширенням мережі об'єктів природно-заповідного фонду, що стали основою для організації проведення природничих досліджень в межах області та подальшого впровадження концепції екомереж. На сьогодні їх частка від площі Закарпаття становить 15,43%.

- Другий етап характеризується розробкою та затвердженням планувальних Схем екологічної мережі області відповідно до національного законодавства. Крім природоохоронних об'єктів, до Схем було залучено також земельні угіддя екстенсивного використання. Проте заходів для забезпечення природоохоронного режиму цих територій не було впроваджено.

- Для третього етапу розвитку екомережі області характерне залучення європейського досвіду до формування екологічної мережі Закарпатської області, результатом якого є визначення та затвердження у 2016 -2019 рр. Постійним комітетом Бернської конвенції 14-ти ділянок Смарагдової мережі, формування яких має забезпечити збереження видів флори і фауни європейського значення та середовищ їхнього існування.

Проведений нами аналіз офіційних матеріалів із планування екомережі області засвідчує про існування декількох планувальних моделей, які відмінні за підходами до формування екомережі, кількістю її структурних елементів та інформаційним наповненням.

Методологія її формування базувалася на аналізі структури природних ландшафтів, на вивченні розміщення цінних природних територій, об'єктів природно заповідного фонду, місць поширення рідкісних видів. Відповідно до цієї Схеми екомережу Українських Карпат формують п'ять транскарпатських екокоридорів загальною площею 12077 тис. га, які поєднують між собою 28 ключових територій національного значення загальною площею 1457,2 тис. га. [41].

4.4.2. Схема регіональної екологічної мережі Закарпатської області

Проект Схеми регіональної екологічної мережі Закарпатської області, у якому обґрунтовано просторове розташування її структурних елементів, був розроблений у 2013 р. науковцями Карпатського екологічного клубу «Рутенія» під керівництвом Турис Е.В. [20]. Водночас структурні елементи екомережі, зокрема шість екологічних коридорів, існуючі та проєктовані території ПЗФ окреслено на карті «Схема комплексної оцінки території. Природно-ресурсний потенціал», яка входить до матеріалів Схеми планування території Закарпатської області, яка розроблена фахівцями ДП «Діпромісто» на розрахунковий період до 2031 року [30].

У 2013 - 2014 роках ці геопланувальні документи було затверджено на сесіях Закарпатської обласної ради. Обґрунтування щодо розміщення структурних елементів екомережі на зазначених Схемах базується на національних законодавчих документах [3,4,7], відповідно до яких екологічну мережу потрібно формувати із врахуванням існуючої мережі об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, які мають важливе значення для збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, включати землі водного та лісового фонду, сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання, території рекреаційного призначення тощо. При визначенні ключових та сполучних територій враховано досвід проєктування загальнокарпатської екомережі [16,19].

За Схемою екологічної мережі Українських Карпат (Турис Е.В та ін., 2013) ключові території сформовані переважно на базі існуючих та проєктованих територій ПЗФ Закарпаття. На зазначеній Схемі назви ключових територій відсутні або дублюють назви об'єктів ПЗФ. Їх мережа складається з 16 значних за площею територій та 10 окремих невеликих природоохоронних об'єктів. Загалом згідно з Програмою перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі Закарпатської області до 2030 р. [7] передбачалося, що частка ключових територій тут має займати близько 20% від площі області.

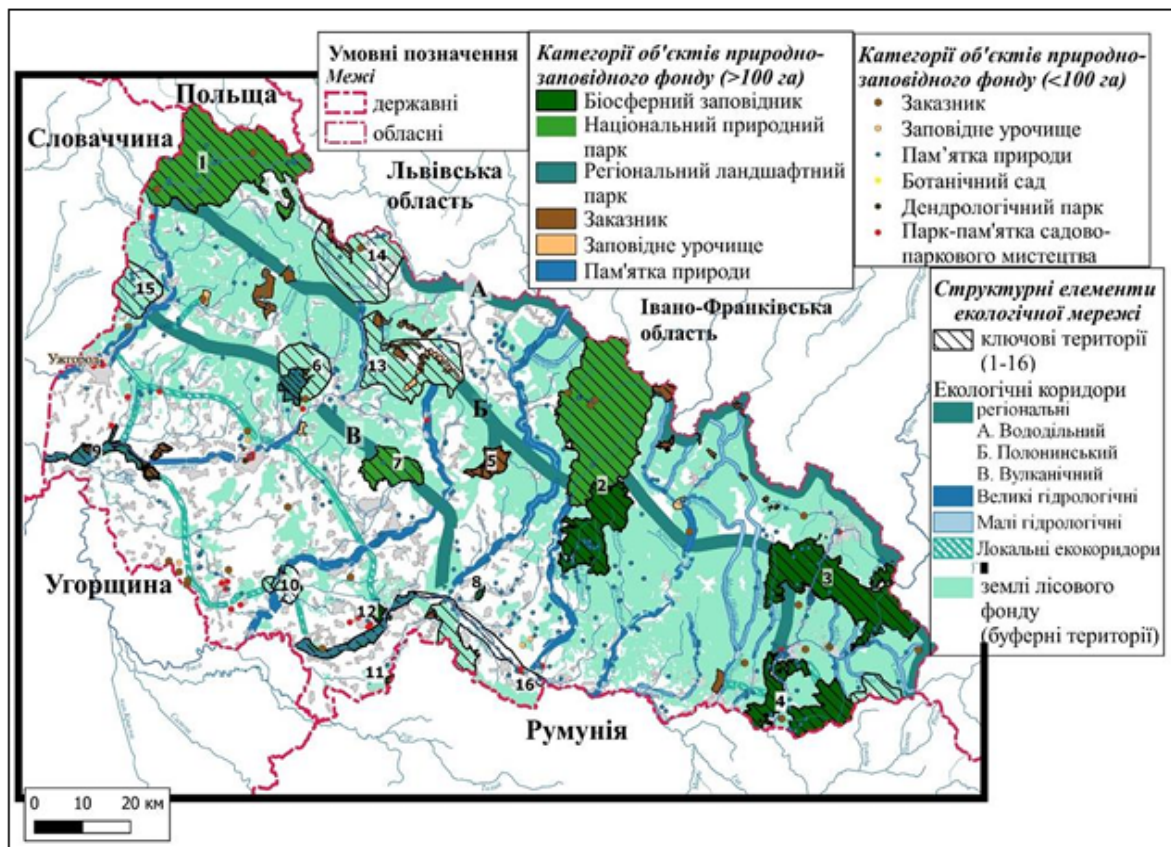
До сполучних територій (екологічних коридорів), відповідно до Схеми екомережі Закарпатської області (Турис Е.В та інш., 2013), належать 16

екокоридорів: Свидовецько-Кузійський, Свидовецько-Марамороський, Черногірсько-Полонинський, Білотисянський, Горгансько-Чорнотисянський, Синевирсько-Свидовецький, Синевирсько-Хустський, Угольсько-Ужанський, Синевирсько-Бескидський, Шаянсько-Вигорлатський, Мараморошсько-Шаянський, Шаянсько-Юліївський, Юліївсько-Чопський, Боржавський, Тисянський, Латорицький [11,20]. (рис.4.6.). Вони представлені землями водного і лісового фонду та гірськими пасовищами. Згідно з обґрунтуванням Схеми загальна площа екологічних коридорів становить близько 467,5 тис.га, відповідно вони займають 35% від території області [20].

Отже, структурні елементи екомережі та об'єкти природно-заповідного фонду (за категоріями) Закарпатської області повністю або частково представляють 16 ключових територій (рис.4.6.): Стужицько-Сянська, Жденіївська, Ждимирська, Полонинсько-Горганська, Свидовецько-Черногірсько-Горганська, Кузійсько-Мармароська, Річанська, Вигорлат-Перечинська, Синяк-Чинадіївська, Іршавська, Шаянська, Хустська, Чопсько-Великодоброньська, Берегівська, Юлівська та Черногірська.

Вони поєднані трьома екокоридорами: Вододільно-Карпатським середньогірно-високогірним, Вулканічнокарпатським низькогірним та Тисянсько-Закарпатським низовинним.

Проте за нашими обчисленнями, проведеними на основі оцифрованих даних, площа екологічних коридорів є значно меншою і становить близько 145 тис.га (11%). До буферних зон відповідно до Схеми регіональної екологічної мережі (Турис Е.В та інш., 2013), віднесено землі лісового фонду, що розташовані навколо населених пунктів, біля виробничих об'єктів і історично виконували буферну функцію, а також - сіножаті, ремізи, пасовища, рідколісся, чагарники, яруги, тощо. Крім того, до буферної зони відійшли землі рекреаційного призначення. Їх загальна площа становить 320,7 тис. га – близько 25% області.



Умовні позначення: ключові території: 1 – Стужицько-Сянська, 2 – Полонинсько-Горганська, 3 – Свидовецько-Чорногірсько-Горганська, 4 – Кузійсько-Мармароська, 5 – Річанська, 6 – Синяк-Чинадіївська, 7 – Іршавська, 8 – Хустська, 9 – Чопсько-Великодобронська, 10 – Берегівська, 11 – Юлівська, 12 – Чорногірська, 13 – Ждимирська, 14 – Жденіївська, 15 – Вигорлат-Перечинська, 16 – Шаянська.

Рис. 4.6 - Структурні елементи екомережі та об'єкти природно-заповідного фонду (за категоріями) Закарпатської області

До відновлюваних територій екомережі на лежать кам'яні розсипи, піски, солончаки, деградовані землі, земельні ділянки, в межах яких є об'єкти, що мають особливу природну цінність. Разом вони займають 14,8 тис.га – близько 1% області.

На Схемі виділено також шість типів екологічних коридорів (рис.4.6): ділянки Вододільного, Полонинського, Вулканічного екокоридорів проходять вздовж головних гірських хребтів, а Великі та Малі гідрологічні екокоридори простягаються уздовж головних річок області та їх припливів.

Декілька незначних за протяжністю сполучних елементів віднесені до Локальних екокоридорів.

Буферна зона та відновлювані території як структурні елементи екомережі на цій Схемі не зазначаються, проте позначені землі лісового фонду та ділянки відновлення ландшафтів.

Отже, проведений нами аналіз вищезазначених Схем та Екологічного паспорту Закарпатської області засвідчує недостатню узгодженість геопланувальних підходів при формуванні екомережі області.

На сьогоднішній день існує брак актуальної, детальної та систематизованої інформації про поширеність видів та оселищ у межах всіх структурних елементів екомережі, про міграційні шляхи пріоритетних видів фауни.

До цього часу в області не створено ряду запланованих природно-заповідних установ, не впроваджено заходів для збереження і захисту прибережних смуг, водоохоронних захисних зон, приполонинних лісів та полонин.

Ждимирська ключова територія, охорону якої мав забезпечувати проєктований НПП «Ждимир» (до 21, 6 тис.га), на сьогодні представлена лише окремими заказниками («Росішний», «Потік Оса», «Красна долина», «Пінава», «Приборжавський», «Темнатик» (частково)), заповідними урочищами «Боржавські праліси» та «Березниківські праліси».

Натомість у 2020 році група фахівців Інституту екології Карпат та інших наукових установ Львова, Києва та Ужгорода підготували наукове обґрунтування щодо створення тут регіонального ландшафтного парку (РЛП) «Боржавські полонини» орієнтовною площею 4016 га [25].

Для забезпечення природоохоронного режиму в межах Жденіївської ключової території Програмою перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі Закарпатської області на 2006-2020 роки було заплановано створити національний природний парк «Жденіївський» (до 10 тис.га). На теперішній час ця ключова територія представлена лише пам'ятками природи та невеликими заказниками.

Шаянська та Вигорлат-Перечинська ключові території, які були окреслені авторами Схеми загальнокарпатської екомережі, відсутні на Схемах

регіональної екологічної мережі Закарпатської області. Натомість невеликими ключовими територіями позначені заказники «Соколовіске», «Річанський», «Ріка», «Апшинецький», «Горгани і Тавпіширка», «Гладинський», «Смереківі Карпати», «Чорнянський деренковач» та «Холмовецька гора», заповідне урочище «Усть Чорнянські праліси».

4.2.3. ПЗО *Смарагдової мережі*

Іншим підходом до створення екомережі Закарпатської області є організація тут ділянок Смарагдової мережі, яка є головним інструментом виконання завдань Бернської конвенції. Для України формування Смарагдової мережі є початковим етапом до впровадження положень Оселищної Директиви (рис.4.7)

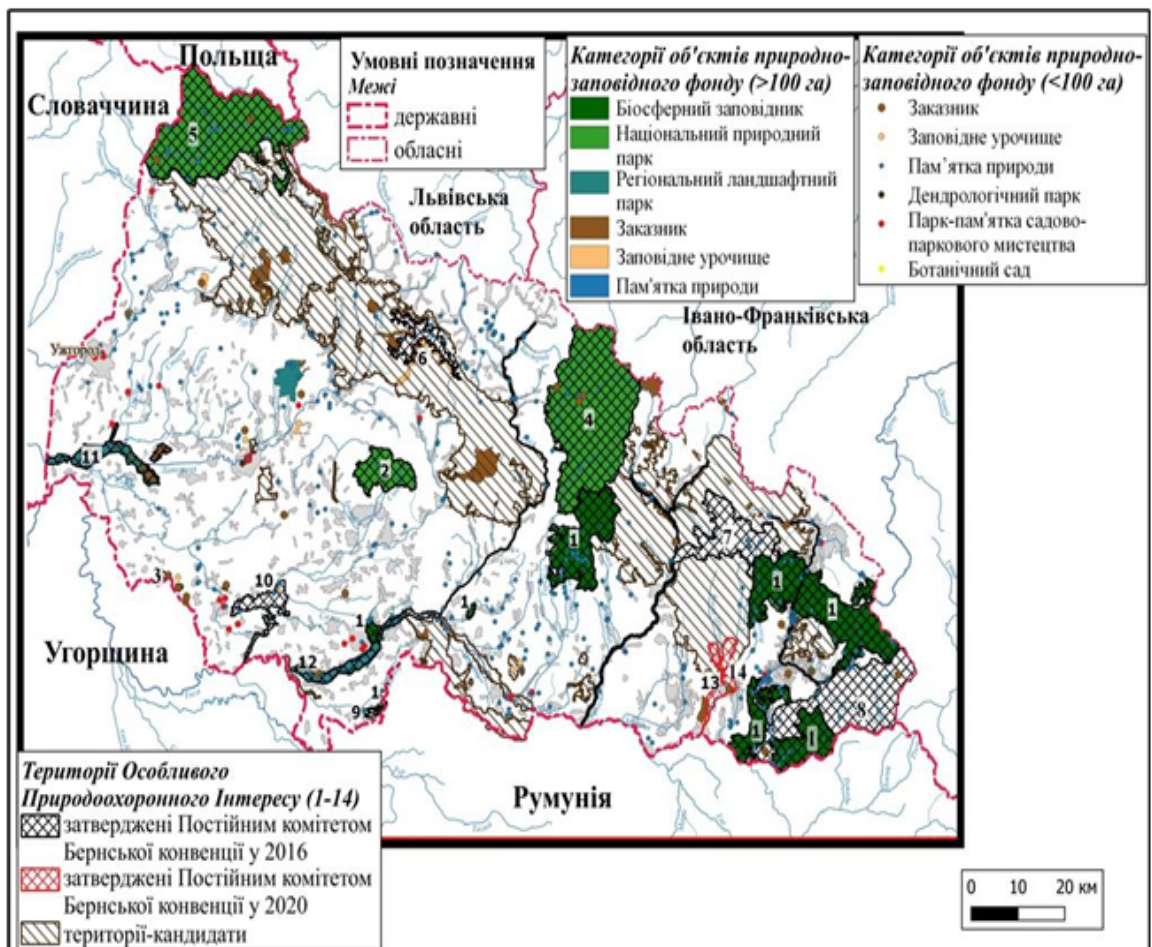


Рис.4.7 - Смарагдова мережа та об'єкти природно-заповідного фонду (категорії) Закарпатської області

ПЗО Смарагдової мережі мають ряд переваг порівняно з елементами екологічної мережі Закарпаття, сформованої за національним підходом. Проте відсутність їх чіткого визначення у правовому полі нашої держави ускладнює їх повноцінне функціонування.

Створення Смарагдової мережі було погоджено у 1989 році Постійним комітетом Бернської конвенції шляхом прийняття Рекомендації №16 про Території Особливого Природоохоронного Інтересу [27].

Реальне втілення ідеї створення Смарагдової мережі розпочалося лише у 1998 році, після прийняття Постійним комітетом Конвенції у 1996 році Резолюції № 3 щодо створення Пан-Європейської екологічної мережі [40] та у 1998 році Резолюції № 5 стосовно Правил для Смарагдової мережі [41].

З метою реалізації цілей Конвенції в Україні було визначено перелік територій, які можуть бути включені до Смарагдової мережі, розглянуто на біогеографічних семінарах та затверджено Постійним комітетом Бернської конвенції. Серед них в межах Закарпаття станом на 2025 рік визначено 14 об'єктів (табл. 4.4, рис. 4.7). Ділянок Смарагдової мережі становить 16,4% від площі області.

Найбільшим об'єктом є Карпатський біосферний заповідник, в межах якого виявлено 50 типів оселищ (82,28% території об'єкту), зазначених у Резолюції 4 Бернської конвенції.

Сьогодні у чинному національному законодавстві України затверджені Постійним комітетом Бернської конвенції ТОПІ (ASCI) не мають чіткого визначення. Для подальшого управління ними відповідно до рекомендації Ради Європи потрібно запровадити національні заходи, тобто ухвалити у Верховній Раді Закон «Про території Смарагдової мережі», проект якого підготовлено відповідною групою фахівців та внесено на розгляд Верховної Ради України (реєстр. № 4461 від 04.12.2020).

Порівнюючи територіальну структуру об'єктів природно-заповідного фонду з елементами Смарагдової мережі Закарпатської області (рис. 4.7), зазначимо, що більшість її ділянок сформовані на базі територій ПЗФ Закарпаття.

Розташовані вони переважно в межах гірської частини області. Не представлені природно-заповідними установами такі: верхів'я Боржавського хребта (Полонина Боржава), Східна частина гірського масиву Свидовець разом із прибережними смугами річок Тересва з припливами Брустуриянка і Мокрянка (Східний Свидовець), прибережна смуга ріки Ріка (Виноградівська Тиса), Мараморські та Чивчинсько-Гринявські гори разом із прибережними смугами Тиси з припливом Біла Тиса (Мараморські та Чивчинсько-Гринявські гори), долина річки Шопурка (Долина річки Шопурка та Кобила), пониззя долини ріки Боржава (Пониззя Боржави).

Зазначимо також, що затверджені Постійним комітетом не охоплюють всіх ключових територій екомережі Закарпаття, які визначені за національними підходами. До таких належать Жденіївська, Річанська, Вигорлат-Перечинська, Сняк-Чинадіївська ключові території (див.рис.4.6).

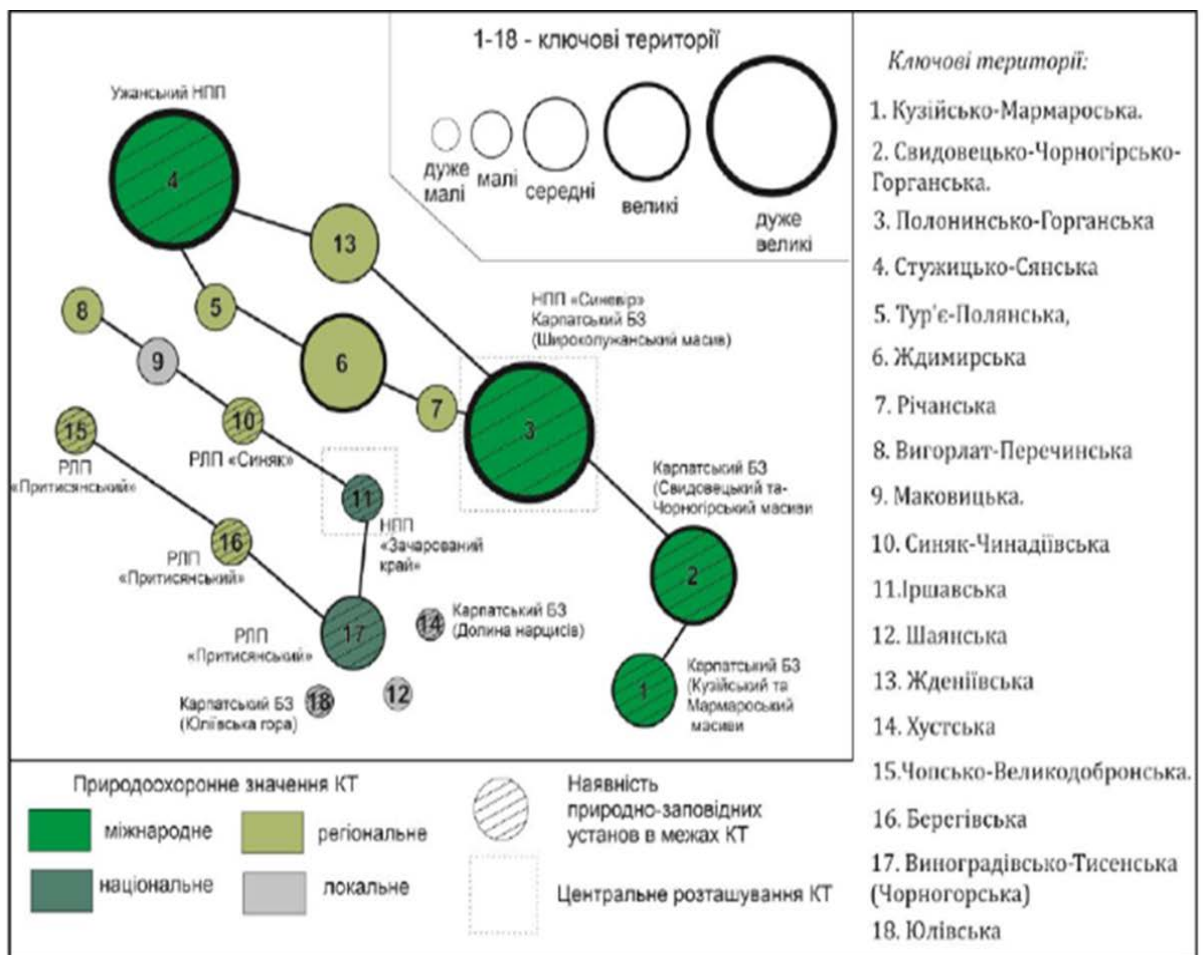


Рис.4.8 - Графічна модель екомережі Закарпаття

Крім того, Смарагдова мережа не охоплює верхів'я р. Латориця з притокою Вича, річок Рипинка та Студений, що формують верхню течію р. Ріка, значну частину р. Уж та Боржава, які згідно з національним законодавством разом із прибережно-захисними смугами є елементами екологічної мережі. Не відносяться і фрагменти Вулканічного екокоридору та частина долини р. Тиса (рис. 4.8). Зазначені ділянки потребують додаткових досліджень на предмет виявлення тут цінних оселищ, видів флори та фауни з додатків Бернської конвенції.

4.5. Рекомендації щодо розвитку та покращення стану природно заповідного фонду Закарпатської області

За проведеними дослідженнями по стану природо-заповідного фонду Закарпатської області, можна надати низку рекомендацій, які допоможуть стабільному функціонуванню природних екосистем цієї області та зменшують негативний вплив на біорізноманіття цього фонду.

На виконання Законів України «Про природно-заповідний фонд України», «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», «Про екологічну мережу України» (2004), Указу Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природнозаповідної справи в Україні» (2005), розпорядження кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії виконання рамкової конвенції про сталий розвиток Карпат» (2007), концепції сталого розвитку Закарпаття (схваленої рішенням обласної ради від 16.10. 2002) [1-5] та ряду інших нормативно-правових актів державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області розроблено «Програму перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі Закарпатської області до 2030 року» [24].

Згідно Програми передбачено подальше збільшення площі ПЗФ області за рахунок створення об'єктів загальнодержавного значення. Таким чином, планується розширення діючих об'єктів ПЗФ: НПП «Синевир» - 1,2 тис. га;

“Зачарований край” - 6 тис. га; Ужанського НПП - на 2 тис. га за рахунок пралісів і старовікових лісів. Необхідне створення нового об’єкту природно-заповідного фонду - транскордонного регіонального ландшафтного парку “Верхня Тиса”. До його складу увійдуть: регіональний ландшафтний парк „Притисянський” (площею понад 10 тис.га) та дубові ліси та аграрні ландшафти долини р. Тиса в межах Ужгородського та Берегівського районів. Більшість з цих ділянок вже мають статус заповідності нижчої категорії. Доповнить парк резерват “Великий ліс” Виноградівського держлісгоспу (2 тис.га) з українського боку і заказники з боку Словаччини та Угорщини[24].

Загалом заплановано збільшити природно-заповідний фонд Закарпатської області до 23% її площі. Це завдання передбачено вирішувати як розширенням площ уже існуючих територій та об’єктів ПЗФ, так і створенням нових.

Особливі проблеми існують в охороні та збереженні об’єктів нижчого природоохоронного рангу, що знаходяться у підпорядкуванні організацій та підприємств, діяльність яких спрямована на використання природних ресурсів. Природні заказники, заповідні урочища та пам’ятки природи фактично залишаються на сьогодні територіально незначними ізолятами, що гарантує їм сумне майбутнє, якщо не будуть вжиті відповідні природоохоронні заходи. Невеликі заповідні території, як правило, оточені агрокультурними ценозами, які відіграють роль бар’єру при обміні генетичним матеріалом між популяціями рослин і тварин.

Іншою особливістю структури сучасного природно-заповідного фонду Закарпаття, що не може не відбитися на характері збереження карпатської природи, є те, що при його формуванні домінував лісівничо-ботанічний підхід без врахування екологічних особливостей фауни. Так, взаємна ізолюваність окремих масивів та не завжди достатня екологічна ємність зумовлюють неможливість збереження генофонду тварин, індивідуальні ділянки яких перевищують площі заповідних масивів, а також мігруючих видів.

Перспективним напрямом залучення природно-заповідних об’єктів є використання їх у рекреаційних цілях, за умови дотримання природоохоронної складової. Незважаючи на чималий досвід функціонування природно-

заповідних територій Закарпаття аспекти рекреаційного використання його ландшафтів вивчено недостатньо.

Для організації природно-орієнтованих видів туризму в області найчастіше використовуються карпатський біосферний заповідник, національні природні парки та регіональні ландшафтні парки. Окремі природні об'єкти в межах заказників найчастіше стають туристичними атракціями в турпродуктах місцевого значення [8].

Велика кількість природоохоронних об'єктів поєднується із значною їх роздрібненістю, що впливає на якісні характеристики природно-заповідного фонду. За просторовим розподілом території та об'єкти ПЗФ недостатньою мірою відповідають критеріям місцевої репрезентативності, тому їх просторова структура потребує істотного поліпшення, а саме – створення природно-заповідних територій, насамперед в межах низинних районів області.

Водночас, внаслідок допущених недоліків з формування ПЗФ області, є потреба в подальшому його поліпшенні для ефективнішого функціонування й перспективного розвитку.

Досягти поліпшення функціонування як окремих об'єктів і територій, так і природно-заповідної мережі загалом можна шляхом впровадження науково обґрунтованого підбору складових заповідних елементів з подальшим їх оптимальним поєднанням у мережеву систему, дотримуючись засад сталого розвитку.

На основі всіх екологічних проблем, які присутні в Закарпатській області, треба посилювати екологічну свідомість, реалізовувати стратегії адаптації на рівні регіону, впроваджувати захист вразливих екосистем і населених пунктів, запроваджувати програми для зменшення негативного впливу та залучати громаду до природних ініціатив.

ВИСНОВКИ

1. До складу природно-заповідного фонду України входять як природні (біосферні та природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища) так і штучно створені території та об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Площа національних природних парків збільшилась за роки незалежності України майже у 4 рази. Відношення фактичної площі природно-заповідного фонду до площі держави («показник заповідності») становить 6,6%.

2. Закарпатська область відноситься до числа областей України з найвищим ступенем заповідності. Площа територій ПЗФ становить 14,2% від загальної площі області.

3. Основу ПЗФ Закарпатської області складають поліфункціональні об'єкти вищої категорії заповідності. Велика кількість природоохоронних об'єктів поєднується із значною їх роздрібненістю, що впливає на якісні характеристики природно-заповідного фонду. За просторовим розподілом території та об'єкти ПЗФ недостатньою мірою відповідають критеріям місцевої репрезентативності, тому їх просторова структура потребує істотного поліпшення, а саме – створення природно-заповідних територій, насамперед в межах низинних районів області, де рівнинна частина зосереджує тільки 2% природно-заповідних територій. Нерівномірне представлення площ ПЗФ і за типами рослинних формацій, де найбільша площа природоохоронних територій зосереджена у лісових рослинних формаціях (88,3%), найменша - у високогірних (альпійські, субальпійські) - 2% та водно-болотних - 0,7%.

4. Природно-заповідний фонд Закарпатської області відіграє ключову роль при збереженні біотичного та ландшафтного різноманіття. Але через нерівномірне представлення його за рослинними формаціями, висотними поясами і територією регіону загалом ще залишаються території з унікальною рослинністю поза охороною. Дрібні об'єкти з недостатньою екологічною ємністю також подекуди є не функціональними.

5. Для реалізації державної політики розбудови природно-заповідного фонду України в Закарпатській області була розроблена “Програма перспективного розвитку природнозаповідної справи та екологічної мережі до 2030 р.”. Програма передбачає забезпечення умов для збереження і розвитку територій та об’єктів природно-заповідного фонду як національного надбання, подальшого науково обґрунтованого розвитку екологічної мережі на основі визнання її соціального, економічного та екологічного значення. Екологічна мережа має за мету забезпечити фізичні умови, необхідні для виживання популяцій видів у ландшафті.

6. В історії формування екологічної мережі Закарпатської області можна виділити три етапи, перший з яких характеризується створенням та розширенням мережі об’єктів природно-заповідного фонду, що стали основою для організації проведення природничих досліджень в межах області та подальшого впровадження концепції екомереж. На сьогодні їх частка від площі Закарпаття становить 15,43%. Другий етап характеризується розробкою та затвердженням планувальних Схем екологічної мережі області відповідно до національного законодавства. Крім природоохоронних об’єктів, до Схем було залучено також земельні угіддя екстенсивного використання. Проте заходів для забезпечення природоохоронного режиму цих територій не було впроваджено. Для третього етапу розвитку екомережі області характерне залучення європейського досвіду до формування екологічної мережі Закарпатської області, результатом якого є визначення та затвердження у 2016 -2019 рр. Постійним комітетом Бернської конвенції 14-ти ділянок Смарагдової мережі, формування яких має забезпечити збереження видів флори і фауни європейського значення та середовищ їхнього існування.

7. З огляду на наближення національних стандартів України у сфері охорони навколишнього середовища до вимог Європейського Союзу, а також – на прикордонне розташування Закарпатської області, важливим завданням є подальше формування ділянок Смарагдової екомережі з використанням попередніх напрацювань. Так, зокрема існує потреба у додаткових

природничих дослідженнях для вирішення доцільності формування нових ПЗО в районі розташування Жденіївської, Річанської, Вигорлат-Перечинської, Синяк-Чинадіївської ключових територій, частини Полонинського екокоридору, яка поєднує Свидовецький і Кузій-Трибушанський масиви КБЗ. Досліджень потребують також фрагменти Вулканічного екокоридору, місцевості, що охоплюють верхів'я р. Латориця з притокою Вича, долини річок Рипинка та Студений, які формують верхню течію р. Ріка, значна частина долини р. Уж та р. Боржава.

8. ПЗО Смарагдової мережі мають ряд переваг порівняно з елементами екологічної мережі Закарпаття, сформованої за національним підходом. Проте відсутність їх чіткого визначення у правовому полі нашої держави ускладнює їх повноцінне функціонування. Проведений нами аналіз офіційних матеріалів із планування екомережі області засвідчує про існування декількох планувальних моделей, які відмінні за підходами до формування екомережі, кількістю її структурних елементів та інформаційним наповненням.

8. Аналіз Схеми планування території Закарпатської області та Смарагдової мережі дозволили встановити ділянки, які потребують розроблення першочергових управлінських заходів щодо захисту біорізноманіття в їх межах, а також - проведення додаткових ботаніко-зоологічних і ландшафтних досліджень.

9. Відповідно до Схеми планування території Закарпатської області в межах Жденіївської, Ждимирської, Вигорлат-Перечинської та Шаянської ключових територій потрібно створити установи ПЗФ, а з метою захисту екосистем визначених екокоридорів – впроваджувати заходи для збереження прибережних смуг, водоохоронних захисних зон, приполонинних лісів та полонин.

10. Підібрані з існуючих та визначені з перспективних території для природоохоронної системи регіонального рівня та запроектовані екологічні коридори мають бути чітко визначені в натурі з картуванням на паперових і цифрових носіях.

11. Водночас, внаслідок допущених недоліків з формування ПЗФ області, є потреба в подальшому його поліпшенні для ефективнішого функціонування й перспективного розвитку. Досягти поліпшення функціонування як окремих об'єктів і територій, так і природно-заповідної мережі загалом можна шляхом впровадження науково обґрунтованого підбору складових заповідних елементів з подальшим їх оптимальним поєднанням у мережеву систему, дотримуючись засад сталого розвитку.

12. Для удосконалення системи природно-заповідного фонду Закарпатської області, зокрема підвищення його репрезентативності у рослинних формаціях необхідно на Закарпатській низовині, прилеглих територіях Румунії, Угорщини і Словаччини сприяти створенню транскордонного ландшафтного парку. З українського боку до нього увійдуть території Великодобронського заказника державного значення та ділянки заплавної території, переважно дубових лісів та аграрних ландшафтів долини р. Тиса в межах Ужгородського та Берегівського районів.

13. При збільшенні площ заповідних територій області слід звернути увагу на ландшафти з лучною рослинністю з багатим біорізноманіттям і розширити охоронні площі водно-болотних угідь.

14. Перспективи розвитку ПЗФ Закарпаття наступні: завершення формування географічної мережі ПЗФ з орієнтацією на створення поліфункціональної системи; удосконалення категорійної структури системи ПЗФ, створення нових заповідних об'єктів; створення резервного фонду природно-заповідних територій; формування єдиної системи заповідних територій для стабілізації екологічної рівноваги, збереження біорізноманіття і переходу до сталого соціально-економічного розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. № 2457 [Текст] // Відомості Верховної ради України. – 1992. – № 34. – 502 с.
2. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21 вересня 2000 р. №1989-і. [електронний ресурс].– режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/>.
3. Заповідники і національні природні парки України. - К.: Вища школа, 1999. – 98 с.
4. Концепція збереження біологічного різноманіття України [Текст] / Постанова КМУ № 439 від 12.05.1997 р. – к., 1997. – 28 с.
5. Рамкова Конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат [Текст] : Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища. – Т. 10. – Чернівці : Зелена Буковина, 2004. – С. 311-315.
6. Агроклиматический атлас Украинской ССР[Текст] : - Киев: Урожай, 1964.-37 с.
7. Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине / В.Е.Борейко .-Киев : КЕКЦ, 1995. - 183 с.
8. Гетьман В. І. Українські Карпати. Ландшафтно-рекреаційні ресурси [Текст] / В. І. Гетьман. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 136 с.
9. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту і маркетингу : Навчальний посібник [Текст] / О.Ю.Дмитрук. – К.:Альтерпрес, 2004 – 192 с.
10. Домашлінець В. Галицько-слобожанська екологічна мережа. Розбудова національної екомережі / В. Домашлінець, Я. Мовчан // Жива Україна. - XI- XII 1998 р. -№ 13 - 14. - С. 1- 2.

11. Звіт про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2016 р. //Державне управління екології та природних ресурсів Закарпатської області. Ужгород, 2016. - 96 с.

12. Екологічний паспорт Закарпатської області. 2016 р. - Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обл. держ. адміністрації. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ekologia.ua>

13. Коржик В.П. Екологічний туризм: що це таке? [Текст] / В.І.Коржик //Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 10 – 12 жовтня 2007 р. – Рахів, 2007 – с. 158-164.

14. Кічура А. В. Особливості формування та перспективи розвитку природно-заповідного фонду Закарпатської області [Текст] / А. В. Кічура// Лісівництво і агрономія : Зб. наук. пр. – Харків: УкрНДІЛГА, 2009. – Вип. 115. – С. 235-239.

15. Кіш Р., Андрик Є., Мірутенко В. Біотопи Natura 2000 на Закарпатській низовині / Р.Кіш , Є.Андрик ,В. Мірутенко . – Ужгород: Мистецька лінія, 2006. – 64 с.

16. Крічфалушій В. В., Будніков Г. Б., Мигаль А. В. Червоний список Закарпаття: види рослин та рослинні угруповання, що знаходяться під загрозою зникнення / В.В.Крічфалушій , Г.Б.Будніков, А.В.Мигаль – Ужгород, 1999. – 196 с.

17. Махлинець С.С., Кампов Н.С., Лані Х.А. Стратегія розвитку природоохоронних територій Закарпатської області / С.С.Махлинець, Н.С. Кампов, Х.А.Лані //Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного ун-ту. Біол. Науки, 2015, №2. - с.82-85.

18. Об'єкти природно-заповідного фонду Закарпатської області [Електронний ресурс] // Департамент екології природних ресурсів Закарпатської ОДА. - Режим доступу : <http://ecozakarpat.gov.ua/>

19. Природні багатства Закарпаття/[Кол. авт.; Упоряд. В.Л. Бондар]. - Ужгород: Карпати, 1987. - 284 с.

20. Природа Українських Карпат. Закарпатська область. //Кол. авторів під ред. доктора географ, наук проф. К.І. Геренчука. Львів, 1968. - 252с.

21. Поп С. С. Природні ресурси Закарпаття /С.С. Поп– Ужгород: ТОВ "Спектраль", 2002. – 296 с.
22. Природно-заповідний фонд Закарпатської області / В. М. Антосяк, Я. О. Довганич, Ю. М. Павлей та ін. – Ужгород: 1998. – 304с.
23. Природные национальные парки Украины / П. Т. Яценко, Е. М. Гребенюк, Л. А. Тасенкевич и др.; ответ, ред. С. М. Стойко. - Л.: Вища школа, 1988. – 201 с.
24. Програма перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2006-2020 рр. [електронний ресурс]. – режим доступу: www.search.ligazakon.ua.
25. Розробка проекту екомережі Закарпатської області. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [zvit_uzhorodsky http:// yandex.ua](http://zvit_uzhorodsky.yandex.ua)
26. Статистичний бюлетень «Заповідники та національні природні парки України». - Державна служба статистики України. - [Електронний ресурс].:— Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
27. Стойко С.М., Мілкіна Л.І., Яценко П.Т., Кагал О.О., Тасенкевич Л.О. Раритетні фітоценози західних регіонів України (Регіональна “Зелена книга”) / С.М.Стойко, Л.І.Мілкіна., П.Т Яценко., О.О Кагал., Л.О.Тасенкевич.- Львів ,1997. - 190с.
28. Стойко С., Гадач Є., Шимон Т., Михалик С. Заповідні екосистеми Карпат / С.Стойко, Є.Гадач ,Т.Шимон, С.Михалик .-Львів, 1991. - 248 с.
29. Фодор С. С. Флора Закарпаття и возможности ее использования в народном хозяйстве: Автореф. дис. ... д-ра біол. наук: 03.00.05 / С. С. Фодор //Моск. Гос. Универ. – М., 1973. – 30 с.
30. Фодор С. С. Экзоти Карпат. / С. С. Фодор, В. К. Терлецький, Я. Д. - Ужгород: Карпати, 1982.- 99с.
31. Червона книга України. Рослинний світ. - К.; Либідь. 1994. - 390 с.
32. Червона книга України. Тваринний світ. - К.; Либідь; 1994. - 540 с.
33. Черемнова А.І. До питання створення та охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України / А.І. Черемнова // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. — Вип. 25. — Одеса, 2005. — С.378—382

34. Чир Н.В. Атуальні питання дослідження природнозаповідного фонду Закарпатської області //Вісник Одеського Національного Університету. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2016. Т. 21, вип. 1. - с.42-54.

35. Юхновський І.Р. Лісове господарство України: проблеми та перспективи / За редакцією академіка НАН України І.Р. Юхновського. – К., 2003. – 178 с

36. Комітетські слухання Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи "Природно-заповідний фонд України: стан та перспективи розвитку" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://komekolog.rada.gov.ua>

39. Об'єкти природно-заповідного фонду Закарпатської області [Електронний ресурс] // Департамент екології природних ресурсів Закарпатської ОДА. - Режим доступу : <http://ecozakarpat.gov.ua/>

40. Програма перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2016-2025 рр. [електронний ресурс]. – режим доступу: www.search.ligazakon.ua.

41. Розробка проекту екомережі Закарпатської області: звіт про виконання природоохоронного заходу. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [zvit_uzhorodsky http:// yandex.ua](http://zvit_uzhorodsky.yandex.ua)

42. Статистичний бюлетень «Заповідники та національні природні парки України». - Державна служба статистики України. - [Електронний ресурс].:- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>